

EHL-İ SÜNNET KELAMINDA (EŞ'ARİYYE VE MÂTURÎDİYYE) TEKFİRDE SINIRLAR -İMAN-KÜFR SINIRINI BELİRLEMEDE BAŞLICA İLKELER-

Doç. Dr. Recep ARDOĞAN*

Özet: "Başkalarını kâfir olmakla suçlamak ve İslam'dan dışlamak" anlamına gelen tekfir, kelim ilminin terimlerinden biridir. Tekfir, çok kez muhalifini suçlu göstermek için ve dışlamak için kullanıla gelmiştir. Bu tutuma karşın, kelim ilmi, tekfirin sınırlarını ve kriterlerini belirlemeye çalışır. İşte bu makalede tekfirin nedenlerini ve tekfiri sınırlayan kriterleri ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Küfür, Tekfir, Tekzip, Te'vil, Kat'i Delil, Kesin Bilgi

Borderlines Restricting the Takfer in the Theologies of Asharite and Maturidite

Abstract: Takfer that means "accusing others of being unbelief and taking them out of Islam limits" is one of the terms of Kalam. Takfer has mainly been used in order to point to opposing as an evil-doer and excluding to him. In despite of this manner, Kalam deals with determination the criterions of the takfer. In this study, we have tried to examine causes of takfer and the criterions that restrict it.

Keywords: Kufr (Being Unbelief), Takfer (Accusing Others Of Being Unbelief), Deny, Gloss.

GİRİŞ

Kelim ilminin önemli sorunlarından biri de tekfirdir. Tekfir, bir kimsenin küfre düştüğüne hükmetmek, bir kimseyi kâfir olmakla itham etmek demektir.

Tekfir, inanç konularına ilişkin tartışmalarda muhaliflerine gerek bilgi temeli açısından açıdan üstün gelmek gerekse sosyolojik ve psikolojik açıdan hâkimiyet ve baskı oluşturmak amacıyla itikadî mezheplerin başvurduğu araçlardan biridir. İyi niyetle veya samimi bir inançla da olsa en çok suiistimal edilen bir konudur. Bu nedenle hangi inanç, söz ve tutumların küfr olduğunu tespit etmek kadar tekfirin kırmızı çizgilerinin belirlenmesi de önemlidir ve kelim ilminin temel işlevlerinden biridir. İşte bu makalede tekfir konusunun hassasiyeti üzerinde kısaca durulacak, tekfirin kötüye kullanılmasını önleyecek ilkeler tespiti çalışılacaktır. Tekfir konusunda aşırılıklardan koruyan ilkelerin tespiti, bu makalenin ana temasıdır.

Tekfirin makûl olmaktan ve ilmîlikten en uzak ehl-i bid'at fırkalarca daha çok kullanıldığı tarihsel bir gerçekliktir. Ayrıca, Ehl-i sünnetin tekfir konusunda iz-

* KSÜ İlahiyat Fakültesi, 3kelam@gmail.com, sosyalkelam.com

lenmesi gereken bazı ilkeler tespit etmesi ama ehl-i sünnet âlimler tarafından da sıklıkla bu ilkelere aykırı davranılması da konunun önemini göstermektedir. Bu durum, konunun iyi anlaşılmayan ve karanlıkta kalan noktaları olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle, tespit edilen ilkelerin iyi anlaşılmasına yönelik olarak çalışmamızda tekfire gerekçe yapılan halku'l-Kur'an, cebr ve tefvîd (تَفْوِيض), meânî sıfatların¹ nefyi gibi konulara da örnek teşkil etmesi açısından yer verilecektir. Ancak, küfre düşmeye neden olan görüşleri listelemek, bu makalenin sınırlarını aşacağından hepsi incelenmeyecektir. Yine bazı ilim adamlarınca küfür nedeni sayılabilen sözler, davranışlar ve tutumların sıralanması ve bunların neden küfür olarak değerlendirildiği konumuz haricinde kalmaktadır. Yani makalenin konusu, küfre yol açan söz, fiil ve davranışların ayrı ayrı tespiti ve sıralanması değildir. Bu daha hacimli bir çalışmanın konusudur.

Bu makalede, tekfire neden olan ve tekfirin yaygınlaşmasına zemin hazırlayan ön kabuller, zihniyet etkenleri ve bunların önüne geçecek sınırlar üzerinde durulacaktır. Tekfirin yaygın bir sapma hâline dönüşmesini önleyecek sınırlayıcı ilkeler de bazı örnekler verilerek ama ayrıntıya girmeden, ilkesel boyutuyla açıklanacaktır.

a. Küfr ve Tekfir

Küfr (كُفْرٌ), iman kavramının karşıtıdır.² Tekfir, bir kimseyi kâfir olmakla itham etmek demektir. bir kimsenin küfre düştüğüne hükmetmek; onun iman ve İslam dairesinden çıktığını, kafir olduğunu söylemektir. Bu anlamda tekfir yerine “ikfâr (إِكْفَارٌ)” kavramı da kullanılmaktadır.³

İnsanda küfür, farklı sâiklerle ve farklı şekillerde ortaya çıkabilir:

Küfr-i inkârî, insanın iman etmesi gerekenleri, Hz. Peygamberi ve onun Allah'tan getirmiş olduğu esasları hem kalbiyle hem de diliyle inkâr etmesi, yalanlaması ve reddetmesidir. Küfr-i inkârî aşikârdır ve tespiti açısından sorun değildir.

Küfr-i cühûd, insanın İslam'ın hak olduğunu fark etmekle birlikte, onu din olarak benimsememesi, diliyle de inkâr etmesidir.

Küfr-i inâdî ise insanın hak dini bilmesi, diliyle de bunu zaman zaman itiraf etmesine rağmen bazı ahlakî zaafı nedeniyle İslâm'ı bir din olarak kabullenmemesidir. Bu da zahir ve aşikâr olan bir inkârcılıktır. Aşikâr olma noktasında küfr-i cühûd da küfr-i inâdî de birdir.

1 **Me'ânî sıfatlar:** Allah'ın manevi sıfatlarının köklerini oluşturan masdarlardır. Hayat, İlim, kudret, irade gibi. Bunların her biri Cenâb-ı Hak için birer mâna ifade eder. Bu manalar, “diri olmak, bilmek, irade etmek” gibi, Türkçede sonu “-mek, -mak” ile biten ifadelerle aktarılır. Bunlar, Allah'ın **zâtı ile kâim vücûdî bir mâna (mefhum) niteliği taşıdığından “sıfât-ı meânî”** adını da almışlardır. Recep Ardoğan, *Delillerden Temellere – Sistematik Kelam ve Güncel İnanç Sorunları-*, kalem Yay., İst. 2014, s. 85.

2 Küfr kökünün fiil kipi “كفر”, sözlük anlamıyla “örttü, gizledi” demektir. Kur'an'da küfr, hem nimeti inkârı hem de ilahî hakikatleri inkârı ifade etmek için de kullanılır. Açıklarsak, insan, 1) Allah'ın varlığı ve yüceliğine ilişkin kâinattaki ayetleri ve 2) Allah'ın bahsettiği sayısız ihsan ve lütufları görmezden gelebilir. Birinci durum küfr; ikinci durum ise küfrân adını alır. Küfrân yani “nimeti inkâr”a Türkçede nankörlük denir. Bu da aslında nimeti görmemek demektir. Buna göre küfrün temelinde Allah'ın delillerinin ve nimetlerinin üzerini örtmek, hakikati gizlemek vardır. Keffâret (كفارة) kelimesi de aynı kökten gelir ve günahların üzerini örten, etkilerini silen erdemleri ifade eder.

3 İsfahânî, el-Huseyn b. Muhammed er-Rağîb, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'an*, Kahraman Yay., İst. 1986, s. 655.

Küfr-i nifâki, Kişinin iman etmesi gerekenleri diliyle ikrar etmesi, fakat kalbiyle tasdik etmemesidir. Küfr-i nifak, itikaden münafıklıktır.⁴ Burada da diğer insanlar tarafından iç yüzü bilinmemekle birlikte bireyin küfrü bilinçli olarak seçmesi söz konusudur. Küfr-i nifakın bazı alâmetleri olsa da bunlara bakarak kesin bir yargıya varmak tehlikelidir.

Küfr-i cehlî, kişinin küfr olduğunu bilmediği ama inkâr anlamına gelen bir sözü söylemesidir. Burada o sözü kendi iradesiyle söyler, ama inkâr etme amacıyla söylemez, çünkü onun küfr olduğunu bilmez. Küfr-i cehlî, tartışma konusudur. Bazılarına göre burada, cehalet sebebiyle kişi mazur olmazken bazılarına göre ise mazurdur. Gulât hariç tutulursa, itikadî mezhepler, birbirini küfr ile itham ederken aslında küfr-i cehlî söz konusu olabilir. Çünkü bir mezhep bir görüşü küfr olarak nitelerken, o görüşü benimseyen mezhep, onun küfr olmadığına kânîdir ve bunu da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tebliğ ve tebyin ettiği dine dayandırma gayreti içindedir. Küfr-i cehlîde, bilmeden ve bilincinde olmadan dolaylı inkâr söz konusudur. Bu yönüyle o, küfr-i inkârî, küfr-i cühûd, küfr-i inâdîden ayrılmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, küfr-i cehlîde küfr ve şirk olduğunu bildiği bir şeyi benimseme söz konusu değildir.

Küfr, şer'î hükümdür. Yaygın görüşe göre küfr sahibinin kanının helal olması, cehennemde ebedi kalması demektir.⁵ Oysa küfre giren kimsenin kanının helal olması veya irtidat eden kimsenin salt bu nedenle cezalandırılmasının gerekmesi, kanaatimizce tartışmalı bir konudur. Bu konu ayrı bir araştırma konusu olduğundan burada ele alınmayacaktır. Ancak tekfir edilen kimseye uygulanacak hükümlerin değişmesinin, tekfirin ne denli hassas bir konu olduğunu da ortaya koyduğuna işaret etmeden geçemeyeceğiz.

b. Tekfir Hassasiyeti

Hadislerde⁶ nakledildiğine göre Hz. Peygamber, kelime-i tevhidi söyleyenlerin kanlarının ve mallarının koruma altına alındığını, kibleye yönelip namaz kılanların ve müslümanların kestiği hayvanın etini yiyenlerin Allah'ın ve resulünün güvencesini kazandığını bildirmiş, dolayısıyla onların tekfir edilemeyeceğine işaret etmiştir.⁷ Oysa tekfire sıkça başvurulduğu, bir kimse kâfir olarak nitelenirken onun

- kanının helal olacağını,

- kestiğinin yenilmeyeceğinin söylendiği görülmektedir.⁸ Yeterli ve kesin delil yokken tekfire başvurmak, bazı müminlere büyük bir haksızlık edilmesi, onların

4 Kılavuz, Ahmed Sâim, *İman Küfür Sınırı Tekfir Meselesi*, Marifet Yayınları, İst., t.y., s. 58-59.

5 Örn. bkz. Gazzalî, Ebu Hamid Muhammed, *Faslu't-tefrika [Feysali'ut-Tefrika beyne'l-İslâm ve'z-Zendaka]* ("Mecmû'atü Rasâilil-İmâm el-Gazzalî" içinde), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1429/2008, s. 239.

6 Buharî, "İmân", 17, "Salât", 28; Ebu Davud, "Cihad", 95.

7 Yusuf Şevki Yavuz, "Tekfir", *DİA.*, XL, 351.

8 Geniş bilgi için bkz. Kılavuz, *İman Küfür Sınırı Tekfir Meselesi*, 201-238.

dışlanması gibi akidevi sorunlara, kelim ilminin taliplerinin de bu ilimden uzaklaşması gibi ilmî ve fikrî sorunlara neden olmaktadır.

Tekfir, henüz kelim ilminin esamesinin okunmadığı hatta ilmî düzeyde itikadî tartışmaların bile olmadığı bir devrede patlak veren bir sapmadır. Kelam ilmi teşekkül ettikten sonra da bu sapma yaygın bir şekilde devam etmiştir. Hâlbuki kelam ilminin temel işlevlerinden biri de tekfir saptasını önlemektir, iman-küfr sınırının nasıl çizileceğini, ilmî esaslarla ve sağlam kriterler ile tespit etmektir.⁹ İslam inancını benimseyenlere karşı, farklı hareket tarzları nedeniyle tekfirin dışlayıcı, suçlayıcı bir silaha dönüşmesini önlemektir.

Tekfir, kelim metinleri okuyan insanların içinde huzursuzluk, kaygı ve gerili me neden olan bir olgudur. İnsan, bu huzursuzluk ve kaygıdan uzaklaşmak için, buna neden olan tartışma konularına ilgisiz kalmayı bir çözüm olarak görür. Zihin de onu unutmak istediği hatıralar gibi bilinç-altına itmek ister. Bugün insanların kelimî tartışmaların tehlikeli olduğunu; bu tehlikeden uzak kalmak için kelim ilminden uzaklaşmak gerektiğini düşünmelerinin bir nedeni de budur. Geçmişte de kelim karşıtlığının önemli bir nedeni, **bir meseleyi tartışan kelimcilerin birbirini tekfir etmeleri** olmuştur. Henüz ehl-i sünnet kelamının (Eş'ariyye ve Mâturîdiyye) teşekkül etmediği bir devrede kelim ilmüne şiddetle karşı çıkanlardan biri de ehl-i sünnet kelamının doğuşundan yaklaşık yüzyıl önce yaşamış olan İmam Muhammed b. İdris eş-Şafîî (vf. 204/819)'dir. Onun dikkat çektiği başlıca saptamalardan biri, kelimî meselelerdeki ihtilafların tekfire konu yapılmasıdır. Şafîî, "*Kelamcı, kendine muhalefet eden arkadaşına, yalnızca 'hata ettin' denecek bir konuda 'küfre düştün' der.*" demiştir.¹⁰

Şafîî'nin söz konusu tenkidi, aslında, kelim tarihinde görülen müzmin bir soruna işaret etmektedir. Bu sorun, kelim ilminde, tekfirin çoğu kez bir aşırılık olarak ortaya çıkmasıdır. Bu aşırılık, en az iki mukaddimeyle akıl yürütme sonucunda ulaşılan, bazen uzun süre tartışılmak ve çeşitli aşamalardan geçmek suretiyle varılan sonuçların iman-küfr arasındaki ayrım noktalarından biri yapılmasıdır. İman esaslarından olmayan ama ard arda gelen akıl yürütmelerle ortaya çıkan bir görüşe muhalefet etmenin de küfr olarak nitelenmesidir. Bu şekilde, muhalifi

9 Kelam ilminin temel meselelerinden biri de "*el-esmâ ve'l-ahkâm (isimler ve hükümler)*" başlığını taşır. Bu başlık altında, insanların iman-küfr açısından nitelikleri yani kimlere mümin, kimlere de kâfir isminin verileceği; buna göre de onlara uygulanacak hükümler ele alınır. İnsanların iman ve küfr açısından niteliklerine göre onlara uygulanacak bazı hükümler de değişmektedir. Örneğin, mümin olarak görülen biri, İslam'a uygun olarak cenazesi yikanır, kefenlenir, defnedilir ve cenaze namazı kılınır. Bunlar, onun müslüman toplum üzerindeki haklarıdır. Cenaze namazı, ölen kimseye rahmet etmesi, onu bağışlaması, cennetle mükâfatlandırması için Allah'a bir dua niteliğindedir. Ölen kimse, küfrünü gizlemeyen bir kâfir ise ya da onun münafık olduğu biliniyorsa, o kimsenin cenaze namazı da kılınmaz. Ayrıca, kan ve evlilik bağına göre biri diğerine mirasçı olabilmesi için her iki tarafın da müslüman olması gerekir. Onlardan biri kâfir olduğunda aralarındaki miras ilişkisi kalkar.

10 ibn Batta el-'Abkerî, *el-İbâne 'an şer'ati'l-fırakati'n-nâciyeti ve mücânebeti'l-fırakâ'l-mezmûmeti*, nşr. Rıda b. Na'sân Mu'tî, Dâru'r-Râye, Riyad 1415/1994, II, 535.

zemmetmek ve dışlamak için kullanılan tekfir, kelim ilminin de dışlanmasına neden olmaktadır.

Oysa, kelim ilmini dışlamak da sorunu içinden çıkılmaz hâle getirmektedir. Nitekim bu sorun, kelimı reddeden Selefiyye'de bütün şiddetiyle karşımıza çıkmaktadır. Selefiyye, nazar ve istidlali temel bir bilgi yolu olarak benimseyenleri, aklî deliller nedeniyle bazı rivayetleri bırakanları; te'vile başvuranları Kur'an'ı reddetmekle itham ve tekfir etmiştir. Hanbelîler, Eş'arileri Allah'ın üstte, üst tarafta olduğu, Arş'a istiva ettiği hususunda Allah'ın Rasulünü yalanladıklarını ileri sürerek tekfir eder.¹¹ Gerek Mu'tezilî gerekse Eş'ari veya Mâtürîdî hiçbir kelamcı, vahyin sonsuz ilim ve hikmet sahibi Allah tarafından geldiği noktasından tereddüt etmezken, Selefiyye, onları akli vahiyden üstün tutmakla itham etmiştir. Oysa, insan aklının Allah'tan gelen manadan (vahyin asıl manasından, vahiyle kastedilen manadan) daha üstün olduğunu söylemek, kendi içinde bile çelişkilidir. Çünkü Allah ismi, her şeyi bilen, fiillerinde ve buyruklarında asla hikmetsizlik olmayan bir varlığa işaret eder. On- dan gelen vahiyden beşerin kısıtlı ve kusurlu aklının üstün olması düşünülemez.

Yukarıda söylendiği üzere, iman-küfür sınırlarını ilmî temellerle belirlemek; bu konudaki aşırılıkların önüne geçecek doğru kriterler tespit etmeye çalışmak da kelim ilminin işlevidir.

İnsanlara, imanla yükümlü olduğu konuları açıklama, iman-küfür sınırlarını belirleme, kelim ilminin gayeleri ve asıl meseleleri arasında yer alan bir konudur. Bu görevin yerine getirilmemesi, iman kavramının bulanıklaşmasına ve İslam akaidinin buharlaşmasına neden olacaktır. Bu görevi yerine getirme adına ortaya konacak bir ifrat ise iman ve İslam dairelerini daraltır. Mümini, tahkik seviyesinden, dar bir grubun görüşlerini taklit derecesine düşürür. Yoruma dayalı kavramlardan hareketle insanların dışlanmasına, netice itibariyle yine İslam akaidinin silüetleşmesine yol açar. Diğer yandan ilmî temellere dayalı ilkelerle bu konulardaki aşırılık ve sapmaların önüne geçmek de kelim ilminin işlevlerindedir. Aksi hâlde, tekfirin yaygınlaşması ve aşırılılaşması, itikadî bir problem olmanın yanında sosyal ve siyasal çatışmalara da meydan hazırlayacaktır.

1. TEKFİRDE AŞIRILIĞIN NEDENLERİ

Tekfir konusundaki aşırılığın temelinde, eğer bireylerin cehalet, dinde aşırılık, mezhep taassubu, şekilcilik, katılık, siyasi ihtiras, hırs ve öfke gibi zaafı, sosyal ve siyasi etkenler bir yana bırakılırsa, aşağıdaki düşünce yanlışlarının bulunduğu söylenebilir.

1.1. Kelamın Akideleştirilmesi

11 Eş'ariler içinde de Hanbelîleri, Müşebbiheden oldukları ve Allah'ın benzeri gibi bir şey olmadığı konusunda Allah'ın Rasulünü yalanladıkları gerekçesiyle tekfir edenler görülmektedir. Gazzalî, *Faysalü't-tefrika*, s. 240.

Kelamın akideleşmesi, mütekellimlerin uzun tartışmaları sonunda öne çıkan görüşlerinin, yoruma dayalı fikirlerinin iman edilmesi gereken bir inanç olarak kabul edilmesidir.

Kelamda, bazı görüşlere, uzun tartışmaların ardından, çeşitli aşamalardan geçmek suretiyle ulaşılmıştır. Görüşün dayandığı öncüllerin her biri da aslında başka kıyaslara dayalıdır. Kelamın akideleşmesi, işte bu özellikteki bir görüşün iman-küfr arasındaki ayırım noktalarından biri yapılmasıdır. Bu durum, aslında İslam inancını benimseyen ama farklı görüşlere sahip insanların küfür ve dalâlet ile itham edilmesine zemin hazırlamaktadır.

Örneğin, “Kur’an mahlûktur” veya “iman mahlûktur.” diyenlerin tekfir edilmesi böyledir; kelamın akideleştirilmesine, kat’i delile dayanmayan bir görüşle muhalifleri tekfire açık bir örnektir. Bu konu ileride detaylı olarak ele alınacaktır.

Diğer dikkat çekici bir örneği de el-Bağdadî’de görmekteyiz. el-Bağdadî’ye göre Nazzam’ın kumun-zuhûr nazariyesi, materyalizme götürmektedir. Çünkü bu görüş, araz ve cisimlerin hudûsunu inkâr eder. Bu da küfr ve ilhad’dır. Kelamcılar, cevher, araz ve hudûs kavramlarını âlemin ezeli olmayıp sonradan var edildiğini, onun bir yaratıcısı olduğunu ispatlamak için bir gereklilik olarak kullanmışlardır. Kelamcılar,

- ilk önce varlığının sübutunu gerçekten var olduğunu,
- âlemin değişkenliğinden hareketle hudûsunu yani sonradan varlık alanına çıktığını,
- hudûsun bir muhdise yani var ediciye bağlı oluşundan hareketle de Allah’ın varlığını ispata yönelmişlerdir.

Kelamcıların ortak-müsellemler kavramları olan cevher ve araz kavramlarını, felsefeden almaları, bir amaca yöneliktir: Âlemdeki değişkenliğini ve onun ezeli olmadığını; dolayısıyla da âlemin Allah tarafından yaratıldığını Müslüman veya gayr-i müslim herkes için ispatlamak. Herkes için ispatlamak da aklen ispat demektir.

İşte Nazzam’ın görüşü, Eş’arî kelamcılarının bu ispat yoluyla çeliştiği için Bağdadî, Nazzam’ı tekfir etmektedir. “Dalâlete götüren şey, dalâlet gibidir.” demek, materyalizme götürdüğü için Nazzam’ın görüşünün küfr hükmünde olduğunu söylemektedir.¹² Oysa Nazzam, âlemin Allah tarafından yaratıldığına ve tevhide inanmaktadır.

Yine Yüce Allah, isimleri, zatî ve fiilî sıfatları ile ezeldir, diyen Ebu Hanife fiili sıfatları tahlik, terzik, inşâ, ibdâ, sun, vb. olarak açıklar. Ona göre Allah, “tahlik”i

12 el-Bağdadî, Ebu Mansur Abdülkâhir b. Tahir, *el-Fark beyne'l-frâk*, thk. M. Muhyiddin Abdilhamid, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1416/1995, s. 132.

ile hâliktir ve tahlik ezeli bir sıfattır. “Fiil”i ile faildir ve fiili ezeli bir sıfattır. **Me-ful mahlûktur, ancak Allah’ın fiili, mahlûk değildir.** Allah’ın sıfatlarının muhdes veya yaratılmış olduğunu söyleyen ya da bu konuda duraksayan veya şüphe eden kimse ona göre Allah’ı inkâr etmiş (كافرٌ بالله) olur.¹³ Ancak Eş’arilere göre tekvîn de dâhil olmak üzere fiilî sıfatlar, itibarî ve hâdis sıfatlardır. Gerek bu görüş gerekse fiilî sıfatları ezeli kabul eden görüş, nazar ve istidlale dayalıdır. Fiilî sıfatların hâdis olduğunu kabul edenler, Allah’ın sıfatlarını yaratılmışların sıfatlarına benzetmemiş; Allah’ın zatında zaman içinde değişme olduğunu kastetmemişlerdir. Dolayısıyla fiilî sıfatların hâdis olduğunu söylemeyi küfr olarak nitelemek de aşırı bir tepkidir.

Burada izlenecek yöntem **akaid** ve **kelamın** ayrı tutulmasıdır. Akaid, her insanın mümin olmak için itikad etmesi, gönülden bağlanması gereken İslam inanç esaslarıdır. Kelam ise bunlar yanında akâidi ispata yarayan başlangıç bilgilerini (mebâdi), başka bir ifadeyle araç durumundaki kavramları, terimleri ve tartışmaları (vesâil) da içeren bir ilimdir. Akâid Allah’ın elçisi tarafından bildirilen itikadî hükümler iken kelam, bunları tespit, açıklama, temellendirme ve savunmayı amaçlayan bir ilmî faaliyettir. Dolayısıyla kelamda, salt Allah tarafından bildirilenler değil aynı zamanda insanların istidlalleri ve te’villeri de vardır. O zaman yapılması gereken temel şey, “**Akaid**”in değil “**kelam**”ın sınırlarında kalan ihtilaf konularında ileri sürdüğü veya benimsediği görüş nedeniyle bir müslümanın tekfir edilmemesidir.

Bunun için;

- akıl ve nakil ışığında tespit edilen ve nassların açıkça delalet ettiği ve vurulduğu söylenebilecek dinî akide, iman ve İslam’ın asgari gerekleri olarak ortaya konmalı,

- bunun dışında kalan konular, kelamcı tarafından iman ve küfür kavramlarıyla değil doğru ve yanlış kavramlarıyla epistemolojik yaklaşımla ele alınmalıdır.

İslam’ı insanlığa ilk tanıtan neslin hakkında konuşmadığı, ancak felsefi kavramlarla akıl yürütme yoluyla anlaşılacak görüşleri, doğru-yanlış kavramlarıyla değerlendirmek gerekir. Bu görüşler, hak-batıl, hidayet-dalalet, iman-küfür, tevhid-şirk, tenzih-teşbih, tasdik-ta’dil gibi kavramlarla değerlendirilmemelidir. Düşünce yanlış, inkâr olarak nitelenmemelidir.

İman-küfr arasında ayırt edici inançlar, kat’î delillere dayalı olmalıdır. Kelamî görüşlerin önemli bir kısmı, felsefi kavramlara, yorumlara ve aşama aşama akıl yürütmelere dayalıdır. Oysa **zannî delillere dayalı bilgileri reddeden kimse tekfir edilemez.**

1.2. Muhalifin Görüşünden Yanlış Yorum Çıkarmak

13 Ebû Hanife, Numan b. Sâbit, “el-Fıkhul-Ekber”, thk. M. Zahid Kevseri, *İmâm-ı azam’ın beş eseri*, nşr. Mustafa Öz, İst. 1992, s. 70.

Bazen muhalifin bir görüşü incelenir. Çıkan sonucun hangi noktalara uzandığı hakkında yorum yapılır. Bu yoruma göre muhalif, kat'î delille bilinen bir esasa karşı çıkmış sayılır ve tekfir edilir. Hatta onun hükmen irtidat ettiği ileri sürülür.

Aşağıda anlatılan olay buna bariz bir örnektir: İmam Ebu Yusuf, bir gün halifenin huzurunda iken bir adam “Rasulullah kabağı severdi.” dedi. Bir başkası da “Ben sevmem.” dedi. Bunun üzerine imam Ebu Yusuf, idamda kullanılan muşamba ve kılıcın getirilmesini emretti. O Adam bu kez “Esağfirullah, ben böyle bir şey hatırlamıyorum.” diyerek kelime-i şehadet getirdi. İman Ebu Yusuf da onun katlini emretmekten vazgeçti.¹⁴ Bu rivayet doğruysa, bir yanlış söz ve bir yanlış anlama yüzünden bir kişi hakkında doğrudan mürted hükmü verilmiştir.

Örneğin, bir görüşe göre, birisi, “Oturayım mı?” diye sorduğunda diğeri, “otur” yerine “Bismillah...” derse, kâfir olur.¹⁵ Bu örnekte, insanların hâl ve hareketlerine onların kastetmediği bir niyet yüklenmekte, sonra da bununla insanlar tekfir edilmektedir. Yine “Bir şeyi sayarken, ölçerken, tartarken 1 yerine “Bismillah...” der ve 2,3,4, diye saymaya başlarsa kâfirdir.”¹⁶ Bu fetvalarda, bu kimsenin Allah'ın kelâmını kendi kelâmı yerine koyduğu değerlendirilmiştir.

Burada kendi mezhebinin görüşünü tek doğru olarak, muhalifin görüşünü de bariz bir sapkınlık olarak görme isteği, bilinçli veya bilinçaltından insan zihnini yönlendirmektedir. Muhalifin görüşünü eksik ve yanlış aktarma veya yanlış yorumlamanın temelinde de bu olgu rol oynamaktadır. Burada bir iki noktanın üzerinde durmak istiyoruz.

İlk olarak bir mezhebin üstünlüğü, onun belli yöntemler ve ilkeler çerçevesinde hareket etmesi; ilke ve yöntemlerinin kat'î delillere dayalı olmasındadır.

İkinci olarak bir mezhebin hak olması, başka mezheplerin her görüşünün yanlış olmasına bağlı değildir. Başka mezheplerinin bütün görüşlerini yanlış gösterme hatta onları tekfir etme çabasının pratik sonuçları olsa da ilmî bir değeri yoktur.

1.3. Elfaz-I Küfür Konusundaki Yorumsal Aşırılıklar

Diğeri bir aşırılık, elfaz-ı küfür dediğimiz konudur. İnsanların günlük dilde kullandığı, Allah'a sıfatlarında ve fiillerinde ortak koşma kastı ve manası bulunmayan lafızları, küfür ve şirk olarak değerlendirmektir. Örneğin, “Niçin ilim meclisine gelmezsin?!” diyen kimseye karşı “benim ilim meclisinde ne işim var!” diyen kimsenin kâfir olacağına hükmetmek¹⁷ bu aşırılığa örnek verilebilir. öyledir. Bu gibi

14 Gümüşşanevî, Ahmed Ziyâüddin, *Ehl-i sünnet itikâdı*, trc: Abdulkadir Kabakçı ve Fuad Günel, Bedir Yay., İst. 1996, s. 126-127; Mehmed Zahid Kotku, *Ehl-i sünnet akâidi*, Seha Nşr., İst. 1992, s. 143.

15 Gümüşşanevî, *Ehl-i sünnet itikâdı*, s. 133.

16 Age., s. 131.

17 Kotku, *Ehl-i sünnet akâidi*, s. 148.

değerlendirmelerde, iman gibi varoluşsal bir mesele, fikren kaygan bir zemine çekilmektedir.

Dikkat çekici bir nokta da bazı ifadelerin, ayet veya mütevatir bir hadisin açık anlamına dayalı olmayan kimi kelimî görüşlerle çelişik görüldüğü için küfir lafzı olarak nitelenmesidir. Bu da katı bir taassub ürünüdür.

Tekfir meselesinin ne denli aşırılıklara kısaca işaret ettikten sonra bu aşırılıklardan nasıl korunulabileceğine dair ilkeleri incelemeye geçebiliriz.

2. TEKFİR KONUSUNDA AŞIRILIKLARDAN KORUYAN İLKELER

Tekfir konusuna aşırılıklardan koruyan ilkelerin tespiti ve bunların örnekler verilerek açıklanması son derece önemlidir. Aşağıda, bu konudaki ilkeler, ayrı başlıklar hâlinde verilecek ve bazı örnekler ışında açıklanıp değerlendirilecektir.

2.1. Ehl-İ Kible Salt Günahları Nedeniyle Tekfir Edilemez.

Ehl-i sünnet âlimleri, ehl-i kibleyi tekfir etmemeyi bir ilke olarak benimsemekle birlikte, zaman zaman uygulamada farklı davrandıkları, muhaliflerini hataya düştüklerini söyleyecekleri yerde onları tekfir ettikleri görülür.¹⁸ Bununla birlikte onlar, haramı helal addetmediği, farzları reddetmediği sürece, Müslümanları günahları nedeniyle tekfir etmek yanlış olduğunda birleşmiştir. İnsanları haksız yere tekfir etmek ve hatta onları İslam toplumundan dışlamaktan uzak durmak için öncelikle bu ilkenin iyi özümsemesi, gerekmektedir.

Meselâ, amelin imandan bir cüz olduğunu ileri süren gruplar ise İslam'ı din olarak benimseyen bireyleri, işledikleri günahlar nedeniyle tekfir etmişlerdir. Hariciler, büyük ya da küçük günahla Allah'a asi olan kimsenin kafir olduğunu ve cehennemde ebedi kalacağı görüşünü, "Kim de Allah'a ve Peygamberine isyan eder ve onun koyduğu sınırları aşarsa, Allah onu ebedi kalacağı cehennem ateşine sokar. (وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا)"¹⁹ ayetine dayandırmıştır. Onlara göre tüm günahlar, isyan ismini almakta birdir. "Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının (وَاتَّقُوا) (النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ)"²⁰ ayette de cehennem için hazırlandığı bildirilmiştir. Buna göre cehennem kâfirler için hazırlandığına göre cehennemle tehdit edilen herkes kâfirdir. O hâlde iki ayet bir arada düşünülürse Allah'a asi olanın kâfir olduğu manası çıkar. Onun hükmü de cehennemde ebedî kalmaktır.²¹

Ehl-i sünnet, bu iddiayı şöyle yanıtlar: Bakara 2/178. ayette Allah, bir kimseyi

18 Yavuz, "Tekfir", 351.

19 Nisâ, 4/14.

20 Âl-i İmrân, 3/131.

21 el-Bâberti, Ekmelüddin Ebu Abdillah Muhamed b. Muhammed, *Şerhu'l-Vasiyyeti Ebi Hanife*, Amman 1326, s. 71.

kasten öldüreni, büyük günah işlemiş olmakla birlikte, “mümin” olarak nitelemiştir: “*Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı* (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى...)” Ayetin devamında öldürülenin varisi öldürenin kardeşi olarak nitelenmek suretiyle imanla oluşan kardeşliğin de sürdüğünü bildirmiştir: “*Ancak öldüren kimse, kardeşi tarafından affedilirse* (فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ)..” Bu istidlal şekli Abdullah ibn Abbas’tan da rivayet edilmiştir.²²

Yine Allah Teâlâ, Kur’an’da müminlere “...*tövbe edin.*” buyurmuştur:

“*Ey iman edenler! Allah’a içtenlikle tövbe edin. Belki Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter* (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ)...”²³

“...*Ey mü’minler, hep birlikte tövbe ediniz* (وَتَوْبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ)...”²⁴

Günahı olmayana tövbe etmesini emretmek imkânsızdır. Mu’tezile’ye göre büyük günahı kaçınan kimselerin küçük günahları da affedilmiştir. O halde Mu’tezile’ye göre büyük günahı kaçınan kimsenin günahı yok demektir ve bu durumda tövbe etmesi de gerekmez. Oysa ayette onlara “*tövbe edin.*” buyrulmaktadır. O zaman bu ayet, büyük günah işleyenler hakkındadır.²⁵ Allah onlara “*Ey iman edenler!*” diye hitap ettiğine göre büyük günah işleyenler, ayetin şahadetiyle mümindirler.

Ancak günahı, onun günah olduğunu reddederek işlemek, haramı helal saymak küfürdür. Burada önemli bir nokta daha vardır:

Bir şeyin şer’an yasak oluşu zannî delile dayalıysa, onu helal saymak da küfr sayılmaz. Günah oluşu kat’î bir delille sabit olan büyük ya da küçük bir günahı helal addetmek, küfürdür.²⁶ Nitekim Hanefiler, haramı helal saymanın küfr olduğunu söylerken haram hükmünün ancak kat’î delille, hem sübut yönüyle hem de delâlet yönüyle kat’î olacağını söylerler. Yani haram hükmü kat’î delille sabit olduğu için onu helal addetmek küfürdür. Farz hükmü de aynı şekilde kat’î delille sabittir ve farzı reddetmek de kat’î delili kabul etmemektir. Diğer yandan amel bakımından, vacib farz gibi, tahrimen mekruh da haram gibidir. Vacibi terk etmek, tahrimen mekruhu yapmak günahıdır. Ancak vacip hükmü verilen şeyi terk etmenin ya da tahrimen mekruh hükmü verilen şeyi işlemenin günah oluşu kat’î delile dayanmadığından bunların inkârı küfr sayılmaz.

Âkil baliğ bir kulun kendisinden yükümlülüğün düştüğü bir hâle erişebileceği iddiası da küfürdür. Bazı mubâhiler, “kul muhabbetin en yüce derecesine erince ve kalbi arınınca, nifaksız olarak imanı küfre tercih edince, ondan emir ve nehiy

22 el-Bâbertî, *age.*, 72.

23 Tahrim, 66/8.

24 Nur, 24/31.

25 el-Bâbertî, *age.*, 72.

26 Teftâzânî, Saduddin Mesud b. Ömer, *Şerhu’l-akâid*, thk. A. Hicazi es-Sekâ, Mektebetü’l-Külliyeti’l-Ezheriyye, Kahire 1407/1987, s. 106.

düşer. Allah onu işlediği büyük günahlar nedeniyle cehenneme koymaz.” demiştir. Bazı mübâhiler de öyle birinden namaz, oruç, zekât, hac gibi zahiri ibadetlerin düştüğünü, onun ibadetinin tefekkürden ibaret olacağını ileri sürmüştür. Bu görüş de küfürdür...²⁷ Çünkü böyle bir iddia, şer’î hükümleri işlevsiz bırakmaktır. Burada furû’ alanında yer alan bir hüküm üzerinde farklı bir içtihat değil, dinin temeline yönelik menfi bir tutum söz konusudur. Bu, şer’î hükümleri, tümüyle reddetmek, şeriati işlevsizleştirmektir.

2.2. Bilme İmkânına Henüz Ulaşmadan, Kişi, Bilmediği Akidelerden Dolayı Tekfir Edilemez

Bilgisiz kimsenin mazur olup olmadığı konusunda aslında ihtilaf vardır. Ali b. Osman el-Uşî, “itkad etmeksizin ama isteyerek küfür içerikli sözler söylemek gafletle dini reddetmektir.” der.²⁸ Bu ifadeden Uşî’nin bilmeyen kimseyi mazur görmediği anlaşılmaktadır. Gümüşhanevî’ye göre de bir kimse kendi isteğiyle, küfür lafızların birini dile getirir de bu sözün küfür olduğuna inanmadığını ve bilmediğini söylese, bütün âlimlerce kâfirdir. Zira bilmemek özür değildir.²⁹

Ancak birçok âlim tarafından bilgisizlik bir özür kabul edilmiştir.³⁰ Buna göre cehalet nedeniyle bir harama helal diyen ya da kâfir olmayı gerektirdiğini bilmeden bazı yanlış inançları benimseyen kimse tekfir edilemez. Kanaatimizce doğru olan görüş de budur. İcmâlî iman - tafsîlî iman kavramlaştırması ve icmâlî imanın geçerli kabul edilmesi de bu görüşü teyit etmektedir. Bilgisizlik nedeniyle, inkâr anlamına gelen sözler söylemenin küfür olmadığı, özellikle Hanefîlerin icmâlî iman vurgusundan anlaşılan bir husustur. İcmâlî iman ve tafsîlî iman anlayışı da tekfir konusundaki aşırılıkları önleyici bir ilke olarak görülebileceğinden onları kısaca incelemek faydalı olacaktır.

2.2.1. İcmâlî İman Geçerlidir

İcmâlî iman, inanılması gerekenlere, ayrıntılı olarak bilmeden, topluca iman etmektir. Ayrıntılarına ve delillerine vâkıf olmadan İslam inanç esaslarını tasdik eden kişi, mümin olur.

Tafsîlî bilgi olmadığına icmalen iman edilir. Örneğin kelime-i şahadetle inanılması gerekenlerin hepsi özet olarak tasdik ve ikrar edilmiş olur. Çünkü Allah’ın birliğine ve Hz. Muhammed’in O’nun rasulü olduğuna şahadet edilirken, Hz. Muhammed’in Allah katından getirdiklerinin tümüne de iman edilmiş olur. Bu,

27 Teftâzânî, *age.*, 105.

28 Abdurrahim el-Maraşî, ibn Ebi bekr, *Şerhu Bed’îl-emâlî*, thk. A. Derviş Müezzîn, Ank. 2017, s. 135.

29 Gümüşhanevî, *Ehl-i sünnet itikâdı*, s. 110.

30 Teftâzânî, *age.*, 107; Yavuz, *agm.*, 352; Hilmi Karaağaç, “Ehl-i Sünnet’e Göre Tekfir Problematigi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 40 (2013), s. 170.

imanın en icmâlî şeklidir. Bu şekilde imanın aslı gerçekleşmiş olur.

Ehl-i sünnete göre icmâlî iman sahihtir, yani geçerli ve makbuldür. İcmâlî iman, içinde bulunduğu şartlar nedeniyle kişi iman etmesi gerekenleri ayrıntılı olarak bilemediğinde de imanı geçerli olur.³¹

İcmâlî iman ile tafsilî iman arasındaki farklılık, bilgiye ulaşım ulaşmama açısından dır. Kişi itikadî bir konuda tafsilî bilgiye ulaştığında onu da hemen tasdik eder. Bu tasdik de icmâlî imanın bir açılımıdır. İmanın aslının gerçekleşmesi bakımından, icmali iman, tafsili iman derecesinin altına düşmez. Ancak, bilme ve tanımadaki mükemmellik ve güzellik konusunda icmâlî iman tafsilî iman gibi değildir.³² Yani icmâlî iman geçerli olmakla birlikte, mümin, icmalen iman ettiklerinin ayrıntılarını da öğrenmeye çalışmalıdır.

İcmâlî imanın, kanaatimizce, en alt sınırı, Hz. Muhammed'in Allah'ın rasulü olduğuna imandır. Buna iman eden insan, İslam'ın inanç esaslarını ayrı ayrı bilmesede Hz. Peygamber'e vahyedilenlerin tümüne dolaylı olarak iman etmiş olur. İlk anda, örneğin, namaz, oruç, zekât ve haccın farz olduğunu bilmese de, aslında bu bilgi Hz. Muhammed'in Allah'ın Rasulü olduğu bilgisi içinde mündemiçtir. O kimse, Hz. Muhammed'in bunların farz olduğunu tebliğ ettiğini öğrendiği anda, icmâlî imanının doğrudan bir açılımı olarak bunların farzıyetine de iman etmiş olacaktır. O kimse, tafsilî bilgilere ulaşana kadar onun zihni yanlış düşünce ve kanaatlerle dolu olabilir. O, vahy yoluyla gelen bir esası, ancak Hz. Peygamber'e vahyedildiğini öğrendikten sonra reddederse küfre düşer. Burada da aslında ilk andaki icmâlî imanla çelişmesi söz konusudur. Çünkü Hz. Muhammed'in Allah'ın rasulü olduğuna iman, Hz. Muhammed'e vahyedilen her şeye de iman etmeyi içerir.

2.2.2. İslam Toplumunda Zarurât-I Diniyye'yi Bilmemek Mazur Değildir

Mürcie'den bazıları, bilmek ve inanmak şart olan hususları bireylerin zaruri

31 Aliyyü'l-Kârî'ye göre Ebu Hanîfe'nin imanın ikrar ve tasdik olduğunu söylerken iman edilecek hususları zikretmemesi, maksadın gerçekleşmesinde icmali imanın yeterli olduğuna işaret eder. Tahkik edildiğinde iman, Nebi (s.a.v.)'nin Allah'tan getirdiğini zorunlu olarak bildiklerinin tümünü icmali olarak kalp ile tasdik etmesidir. Aliyyü'l-Kârî, Molla Ali b. Sultan Muhammed, *Şerhu'l-fikhi'l-ekber*, thk. Mervan M. eş-Şe'âr, Dâru'n-Nefâis, Dimeşk 1430/2009, s. 182. Celâleddin ed-Devvânî de terim olarak imanı şöyle tanımlar: "İman, şer'i anlamıyla, Hz. Muhammed'in getirdiği zarurî olarak bilinenleri; tafsili olarak biliniyorsa tafsili olarak, icmali olarak bilinenleri icmali olarak tasdik etmektir." Devvânî yaptığı bu titiz tanımın, Ebu'l-Hasen el-Eş'arî ve ona tabi olanların görüşü olduğunu belirtir. Devvânî, Muhammed b. Esad Celalüddin, *Şerhu'l-akâidi'l-adüdiyye*, y.y., t.y., s. 139-140. Ayrıca, Ebu Hanîfe'nin namazın Kâbe yönüne doğru kılınacağını ikrar etmekle birlikte, onun nerede olduğu konusunda şüphe edenin tekfir edilemeyeceğini söylediği yolunda nakiller vardır. Bağdadî, *el-Fark beyne'l-firâk*, s.13.

32 Aliyyü'l-Kârî, *age.*, 183.

olarak bileceği hususlarla sınırlamışlardır. Buna göre gayr-i Müslim bir toplumda yeni müslüman olanlar, İslam inancının bazı esaslarını bilmedikleri için mümin vasfını kaybetmezler.³³ Ama bu, arızî bir durumdur.

Bilgisizliğin “zarûrât-ı diniyye” denen ve “İslam toplumda yaşayanların zorunlu olarak dinden olduğunu bildikleri şer’ hükümleri” konusunda geçerli bir özür olmadığını belirtilir. Burada zarûrât-ı diniyye, iki hususa işaret eder.

İlk olarak, bunlar kat’î delillerle sabittir. Yaratıcının teklifi, namazın vacipliği, şarabın haramlığı gibi ‘Dinden oluşu zarureten bilinenler böyledir.’³⁴

İkinci olarak bunlar, İslam toplumunda yaşayan her mümin birey tarafından bilinir. Öyle ki bir müminin, İslam toplumunda yaşamakta oluşu, bunları bilmesi için zaruret teşkil eder.

Bilgisizliği sebebiyle küfür olduğunu bilmediği bir sözü söyleyen kişinin tekfir edilmemesi, bilgisizliğinin mazeret teşkil etmesi şeklindeki fetva İslâm’ın müsamaha anlayışına daha uygun olsa gerektir.³⁵ Ancak yeterli bilgi kendisine verildikten sonra hatasından dönmeyip, söylediği sözde ısrar ederse o zaman durum değişir.³⁶

2.3. İlzâmî Yönteme Başvurularak Tekfir Yapılamaz

Tekfir konusundaki aşırılıkları önleyen ilkelerden biri de insanları küfrü benimsemedikçe, yanlış yorum ve söylemleri nedeniyle küfürle itham etmemektir. Bu ilke, “Lüzûm-ü küfr değil, iltizâm-ı küfr küfrü gerektirir.” şeklinde ifade edilir. Bir kimsenin belli bir davranışı, dış görünüşü itibarıyla küfrü gerektiriyor, “bunu ancak kâfir olan yapar, söyler” kanaâtini veriyorsa buna “küfr-i lüzûmî” denir. Bu durumda kişi, mezkûr davranışının küfrü gerektirdiğini bilmiyor yahut bunu yaparken kâfir olmayı kastetmiyor olabilir. Eğer şahıs, yaptığı ve söylediğinin (davranışının) küfrü gerektirdiğini, Müslümanın dinden çıkmasına sebep olduğunu biliyor ve bu maksatla mezkûr davranışta bulunuyorsa, küfrü iltizam ediyor ve benimsiyor demektir; işte buna da “küfr-i iltizâmî” denir.³⁷ Küfrü gönülden ve bilerek benimsemediği müddetçe, bir kimsenin bir yorum veya davranışı, bir başkasına göre dinden çıkmasını gerektiriyor diye o kimse kâfir sayılamaz... Başka bir deyişle, kişi iman ve İslam dairesinden çıkmayı bilinçli ve iradî olarak benimsemedikçe, bazı yorumları, izaha muhtaç söz ve davranışları nedeniyle kâfir sayılamaz. Bir söz, ondan netice itibarıyla çıkartılabilecek inkâr ve redd amacı olmaksızın söylenmiş-

33 bkz. Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, s. 203.

34 Cismanî haşr, evrenin hudûsü, Allah’ın cüz’ileri bildiği gibi hakkında nassın geldiği hususları inkar eden kafir olur. Çünkü bu nasların zahiri anlamı üzere olduğu katî olarak bilinir. Oysa büyük günah işleyenlerin cehennemde ebedî kalmayacağı hükmü, tekfire konu olamaz çünkü onlar hakkında farklı deliller varır. Aliyyü'l-Kârî, *age.*, 182.

35 Kılavuz, Ahmed Sâim, *İman Küfür Sınırı Tekfir Meselesi*, Marifet Yayınları, İst., t.y., s. 185-186.

36 Kılavuz, *age.*, 186-189.

37 Hayrettin Karaman, *Tekfir*, www.hayrettinkaraman.net/yazi/hayat2/0007.htm.

se, o sözün sahibi tekfir edilmemelidir.

Bir kimse küfrü bilinçli olarak benimsemediği, onun bir hâli veya davranışı zahiren küfrü gerektiriyor diye tekfir edilemez. Zira bir kimsenin ileri sürdüğü bir görüşten yola çıkarak üretilen düşünceler o kişiye değil onları üreten aittir. Sonuç itibarıyla iddia etmediği bir görüşten dolayı tekfir edilmiş olur ki bunun yanlışlığı açıktır.³⁸ İnsanı, görüşlerinin ne demeye geldiği konusunda yorum yaparak, onun bir görüşünden çıkartılan başka kendisinin benimsemediği başka bir görüşten dolayı tekfir yanlıştır. Bunda aslında muhalif görüşte olanlar hakkında yalan söyleme ve yutturma vardır.³⁹

Burada belirtelim ki, bir görüşün ne demeye geldiğini, ne gibi bir sonuca götürdüğünü tespit etmek, ilmî bir gerekliliktir. Ancak, o görüşün sahibi, açık olarak söylemediği ve benimsemediği sürece, onu bununla itham etmek yanlıştır.⁴⁰

2.3.1. Bir Söylem, Yorum Yoluyla Ondan Çıkartılan Ama Sahibin Kastetmediği Bir Manadan Dolayı Tekfire Konu Yapılamaz

Bir kimsenin bir görüşünden veya bir söz ve fiilinden bir başkası çeşitli çıkarımlarda bulunabilir ve bunlar küfür olarak anlaşılabilir. Ancak o görüşün, sözün veya fiilin sahibi, küfrü bir inanç olarak benimsemiyorsa, aksine din olarak İslam'ı benimsiyorsa, tekfir edilemez. Başka bir deyişle, bir görüş, doğrudan İslam'ın bir akidesini yalanlama ve reddetmek şeklinde değilse, başkalarının inkâr ve şirk olarak yorumlanabiliyor diye, tekfire gerekçe yapılamaz. Bir görüş, ondan çeşitli yollarla çıkarımlarda bulunarak ulaşılan diğer bir görüşle aynı hükme tabi olmaz. **Bir görüş onun uzantısı olarak görülen diğer bir görüşten dolayı tekfir konusu olamaz.**

38 Yusuf Şevki Yavuz, *İslâm İnancında Dinden Çıkma, Kâfir Olma ve Tekfir*, <http://yavuzyusufsevki.com/?P=138>.

39 İbn Hazm, *el-Fasl*, Abdurrahman Umeyra, M. İbrahim Nasr, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1416/1996, III, 294.

40 Örneğin, İbn Hazm, Eş'arîlerin de ancak buluşa erdikten sonra inanç esaslarının delillerini öğrenmenin gerektiğini ve hatta bir kimsenin buluşa erince şüphe ettikten sonra tasdik edici olmadıkça müslümanlığının geçerli olmadığını ileri sürdüklerini ifade eder. İbn Hazm, *el-Fasl*, IV, 41. Eş'arîlerin kitaplarında geçmeyen bu ifade, kendi ifadelerinin nakli değil, onlara ait görüşlerden tenkitçi bir çıkarımla getirilmiş bir yorum olmalıdır. Diğer yandan, bu görüşteki şüphenin (فَسْئَلُ) daha önce geleneksel olarak edinilen bilgi, düşünce ve inançlardan sıyrılmak suretiyle, araştırma ve delile dayalı gerçeklere ilginin uyanması olarak alındığı da görülmektedir. Kemal Işık, *Maturidî'nin Kelâm Sisteminde İman, Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, Ank. 1980, s. 61.

Bu konudaki diğer bir örnek de nazar ve istidlal konusundadır. Kelamcılar, imanın bilgi temeline ulaşmak için nazar ve istidlalin (akıl yürütme ve delillerden sonuca gitme) vacip olduğunda birleşmiştir. Ancak selefiyye içinde bir grup buna karşı çıkmıştır. Onlar içinde bazılarının nazarın vacipliğinin “önce inkar veya şüphe et” demek saydığı, zaman zaman görülmektedir. Örn. bkz. Abdullah Guleyman, “*Allah'ı Bilmede İstidlal Mi Yoksa Tevhid Mi Gerekir?*”, trc: Ramazan Altıntaş, Yeni Ümit Der S. 36 (1997), s. 20.

“*Lâzım-ı mezhep, mezhep değildir.*” Bir görüşü benimseyenlerde görülen bir hal, o görüşle aynileştirilemez. “*Bu fiil kâfirlerde görülür*” gerekçesi, bir kişiyi küfürle itham etmek için yeterli bir neden değildir. Küfrü bilinçli olarak benimsemedikçe bir kimsede kâfirlerde görülen bir hâl veya fiilin görülmesi, küfür değildir.

Tekfirin daha uç şekli de şudur: Muhalifin bir görüşü incelenir. Çıkan sonucun hangi noktalara uzandığı hakkında yorum yapılır. Muhalif görüşün “x” konusunda, “z” demeye yol açtığı söylenir. Bu yoruma göre de muhalif, kat’î delille bilinen bir esasa karşı çıkmış sayılır. Bu durum, “*lüzûm-i küfr*” olarak nitelenir ve tekfir edilir. Hatta onun hükmen irtidat ettiği, mürtedler gibi cezalandırılması gerektiği ileri sürülür. Örneğin, Bağdâdî’ye göre Ehl-i sünnet, arazların farklı cinslerde olduğunda icma etmiş ve Nazzâm’ı “Arazların tümü tek bir cinstir ve hepsi de harekettir.” görüşünden dolayı tekfir etmiştir. Çünkü bu görüşe göre imanın küfr cinsinden olması gerekir.⁴¹

Sözlerinin ne demeye geldiğini yorumlayarak bir kimseyi tekfir hatadır. Bunda yalan ve o kişinin ağzından söz uydurmak vardır. Eğer o kişinin söylediği, küfr kabul edilen bir yoruma götürüyorsa, bunda yalnızca çelişkiye düşmek söz konusudur.⁴² Üstelik o kişi, açık olarak tasdik ve ikrar ettiği bir dinî esasa dolaylı olarak da olsa çelişkiye düşmek istememiştir.

Ayrıca İmam Muhammed’in “*es-Siyeru’l-Kebîr*” isimli eserinde imam Ebû Hanîfeden şu şekilde bir rivayet vardır: “Bir kişi, kalbi o şeyin küfür olduğuna inanmazsa, küfür kelimesini söylemekle kâfir olmaz.”⁴³ Kişinin söylediği şeyin küfr olduğunu kabul ederek o şeyi söylemesinde ise iltizam-ı küfr yani küfrü bir inanç olarak benimsemek söz konusudur.

Bir görüşe göre bazı ayet ve hadislerde “Bu şey küfürdür.” denilirken o şeyin imandan kaynaklanmadığı, küfrün özelliği olduğu kastedilmiştir. Fakat o şeyi sergileyen kişinin benliğinde iman sarmallanmış, o kişi imandan kaynaklanan başka niteliklere sahip olduğundan o kişi için kâfirdir, denemez. Ancak, o söz, fiil ve hâlin, o kişinin içindeki küfürden kaynaklandığı kesin olarak bilinirse durum değişir. Zira küfr dışında başka bir sebepten de kaynaklanabileceği için, o şeyin küfre delâlet ettiği kuşkuludur. Oysa o müminde imanın bulunduğu yakîn vardır ve şek ile yakîn zail olmaz.⁴⁴

Tekfirin dayandığı delil, bir kimsenin Hz. Peygamber’in getirmiş olduğu şeylerin bir kısmını inkâr etmesi olabilir. Tekfire gerekçe yapılan söz, tutum ve davranışlar da aslında Hz. Muhammed’in peygamberliğini veya O’nun Allah katından getirdiklerinden bir kısmını inkâr anlamına gelmesi hasebiyle küfürdür. Bunun yanında,

41 el-Bağdâdî, *el-Fark*, 329.

42 İbn Hazm, *age.*, III, 294.

43 Kılavuz, *age.*, 185-186.

44 Nursî, *Sünûhat*, 30.

Allah'tan başka ilah bulunduğuna veya O'nun bazı şahıslara hulûl ettiğine inanmak, Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkâr etmek veya onu zemmetmek ve küçümsemek; haramları helal kabul etmek, farzların farzîyetini kabul etmemek gibi dururumlar⁴⁵ da aslında Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği esaslardan bazılarını inkârdır.

2.3.2. İkraah Sebebiyle Küfr Lafızlarını Söyleyen Kâfir Sayılmaz

Zorlama neticesinde, iç dünyasını sarmalayan gerçek inancını saklı tutup başka bir inancı ikrar etmesi halinde kişi içinde saklı tuttuğu inancına göre değerlendirilir. Nitekim sahabilerden Ammar b. Yasir hakkında inen aşağıdaki ayet, bunu dile getirmektedir:

“Kalbi iman ile sükkûnet bulduğu halde (dinden dönmeye) zorlananlar dışında, her kim imanından sonra küfre kalbini açarsa, mutlaka onların üzerine Allah'tan bir gazap gelir (مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أَكْرَهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَسِكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكَفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ...)⁴⁶”

İslam'ı tebliğin Mekke Dönemi'nde, Müslümanlara dinlerinden dönmeleri için baskı ve işkence uygulanıyordu. Ammar b. Yasir'in anne ve babası da onun gözleri önünde yapılan işkenceler sonucunda şehit olmuş, o da sonunda Müslümanlıktan çıktığını söylemek zorunda kalmıştı. Daha sonra bundan büyük pişmanlık duymuş, olayı Hz. Peygambere anlatarak üzüntüsünü dile getirmiştir. Bunun üzerine yukarıda meali verilen ayet nazil olmuştur.

Ayetten anlaşılan, kalbinde bir değişme olmadıkça yani İslam inancını ızan ile tasdik ettiği sürece, dilinden küfür anlamına gelen lafızların dökülmesi, zorlama durumunda, imanına zarar vermez. Peki bir zorlama yokken, müslüman bireyin dilinden neden inkâr anlamına gelen lafızlar dökülür. Ya İslam inancını veya yükümlü olduğu iman ne şekilde olması gerektiğini ya da söylediğinin ne anlama geldiğini bilmiyordur. Diğer ihtimal de iman bilgisi temeli bu kişide aslında iman derecesine çıkmamıştır; duygu dünyasıyla sarmallanan seçim, İslam'ı kendisi için en üst kimlik olarak benimseme tam değildir. Buna göre küfür lafızları, aslında inanma fiilinin asl'ına ait bazı kusurların alâmetidir; küfre neden olan da inanma fiilinin asl'ına ait kusurlardır.

2.4. Zannî Delillere Dayalı Bilgileri Reddeden Kimse Tekfir Edilemez

İtikadî hükümlere, el-ahkâmü'l-asliyye yani aslî hükümler denir. İtikadî hükümlerin kesin bilgi veren kat'î delillere dayalı olması gerekir. Delil, hem sübût bakımından hem de delâlet (الدلالة) yani delil olma bakımından kat'î olmalıdır.

- “Sübûtu katî” olması için delil, Kur'an'da yer almalı veya mütevatir hadis ol-

45 krş. Karaağaç, *agm.*, 169.

46 Bk. Nahl, 16/106.

malıdır. **Haber-i vâhid, sahih hadis de olsa sübûtu kat'î bir delil değildir.** Bu nedenle de haber-i vahide dayalı bir inancı kabul etmemek, küfr nedeni sayılmaz.

- “**Delâleti kat'î**” olmak ise ayet veya hadisin manasının açık ve kesin olması, anlamı üzerinde görüş ayrılığı bulunmamasıdır. Dolayısıyla farklı manalar taşıma ihtimali olan bir ayet ve hadisin belli bir yorumu, iman-küfr arasındaki ayrım noktasında yer alan bir akide sayılamaz. Başka bir ifadeyle, ‘*Mü'min olmak için şart sayılan bir akide*’, delâleti zannî bir delil ile belirlenemez.

Burada inançla ilgili konular, iman-inkâr arasındaki ayrım noktasında yer alıp almamasına göre ikiye ayrılabilir:

a. İman-inkar arasındaki ayrım noktasında yer alan itikadî kurallar. Bunlar, kat'î delillere dayalıdır.

b. İman-inkâr arasındaki ayrım noktasında yer almayan inançlar. Kişi, bunlara itikad etmediği için mümin niteliğini kaybetmez. Bunlara ilişkin tartışma, iman-küfür sınırlarını belirlemeye yönelik değil, doğruya yakın olanı tespite yöneliktir. Mâtürîdiyye ile Eş'ariyye arasındaki ihtilaf noktaları, bunlara örnektir.

İtikadî hükümlerin tespitinde ve temellendirilmesinde nazar ve istidlal de rol alır. Nazar ve istidlal, bir meselede akıl yürütmek, bir hükmü aklen delillendirmek ve temellendirmektir. Ancak nazar ve istidlal, kendi alanında delildir. Akliyat konusunda, yöntemlerine uygun olmakla nazar ve istidlal bilgi ifade eder. İtikadî alanda bazı konular, **ancak aklî delille bilinir. Bunlar, “akliyyât (عَقْلِيَّات)”** adını alır. Varlığa ilişkin aklî hükümler (vacip, mümkün ve mümteni) bu grupta yer alır. Salt aklî delillerle kavranan bilgiler, insanın hak dini bilebilmesi için temel oluşturur. bunlara;

- Âlemin hudûsu,
- Âlemin var edicisinin ispatı,
- İhdâs (sonradan var etme) fiilinin bağlı olduğu kudret, irade, ilim ve hayat gibi ilâhî sıfatlar,
- nübüvvet gibi konular örnek verilebilir.

İman edilmesi gerekenler, aynı anda hem sübûtu hem de delâleti kat'î bir delile dayalı hakikatlerdir. Bir hüküm ne kadar çok zannî delille teyit edilirse edilsin, kat'î bir delili olmadıkça, onu reddetmek, tartışmalı itikatları benimsememek, küfr olarak değerlendirilemez. Ancak zannî deliller mezhebin sabiteleri arasında yer aldığına kat'î bir hüküm gibi görülebilmektedir. Bunun en bariz en dikkat çekici örneği halku'l-kur'an konusundadır.

Kur'anın yaratılmış olup olmadığı, sahabeler arasında mevzubahis bile olma-

mışken, sonraki dönemde tartışılmaya başlandıktan itibaren tekfir konusu olmuştur. Nitekim, Malik b. Enes'in de "Kim Kur'an mahlûktur derse tövbe etmesi istenir; ya tövbe eder ya da boynu vurulur." dediği nakledilir.⁴⁷ Bu, halku'l-Kur'an görüşünü benimseyenlerin mürted hükmünde olduğu anlamına gelir. Hanbelî âlim Ebû Mansur el-İsfahânî Kur'an mahlûktur, diyenin *kâfir-i cehmî* olduğunu, Kur'an'ı telaffuzu muhluktur, diyenin de *lafzî cehmî* olduğunu söyler. Kur'an, tilavet edildiği, okunduğu, işitildiği yazıldığı ve tasarrufta bulunulduğu şekliyle gayr-i mahlûktur.⁴⁸ Haşeviyye'ye göre de selef, kelimullahın yaratılmış olduğunu söyleyenin kâfir olduğunda icma etmiştir.⁴⁹ İmam Âzam'a nispet edilen "el-Vasiyye" adlı kitaba göre "Allah'ın kelâmı yaratılmıştır." diyen kimse yüce Allah'ı inkâr etmiştir (kâfir bi'llâh'tır).⁵⁰ Oysa Ebû Hanîfe ile öğrencisi Ebû Yusuf altı ay aralarında münazara etmiş, sonra "Kur'an mahlûktur" diyenin kâfir olduğu görüşünde birleşmişlerdir.⁵¹

Hakkında sübut ve delâlet yönüyle kat'î bir nakli delil bulunmayan; her biri başka bir istidlale dayalı önermelerden çıkartılan bir sonucun iman-küfür arasındaki ayrım noktasına yerleştirilmesi doğru değildir. Çünkü burada dayanılan akli delil de zannîdir. Yine Ebu'l-Huzeyl el-Allâf'a ait "Allah'ın bir şeye "Kün (Ol!)" sözü bir mahalde olmayan hâdis arazdır." görüşü tekfir edilmiştir.⁵² Buradaki tekfir de kelâmın akideleşmesi sorununu yansıtmaktadır.

Konuyu Eş'ariyye ve Maturîdiyye açısından ele alırsa, Kur'an'ın mahlûk olmadığı görüşü, zaman ve lafız üstü olarak tanımlanan kelâm-ı nefsi'nin ezeliğine dönüşmüştür. Kelâm-ı nefsi de zaman-üstü ve lafız-ötesi mana olarak tanımlanmıştır.⁵³ Bu konuda Eş'arilerin ve Maturîdilerin tartışmaları, 'okuma (kıraat)' ve 'mushaf'

47 İbnu'l Cevzi, ebû'l-Ferec Abdurrahman (508-596), *Nakdu'l-ilm ve'l-ulemâ ev telbisü İblis*, (Dâru'l-Fikr), Beyrut 1421/2001, s. 79.

48 Ebû Mansur Ma'mer el-İsfahânî, "Kitâbü'l-Menâhic", *Akâid Risaleleri*, nşr. Ali Nar, Beyan Yay., İst. 1998, 30.

49 eş-Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim, *el-Milel ve'n-nihal*, I-II, thk. Emir Ali Mehnâ ve Ali Hasen Fâur, 4. bs., Dâru'l-Ma'ârif, Beyrut 1415/1995, I, 122.

50 Ebû Hanîfe, Numan b. Sâbit (150/767), "el-Vasiyye", *İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri*, nşr. Mustafa Öz, İst. 1992, s. 89. krş. Sabri Yılmaz; Mehmet İlhan, "Cüveynî'ye Göre Kelâmullah ve Kelâm-ı Nefsi", *Kelâm Araştırmaları*, 9/1 (2011), s. 223.

51 Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, y.y., 2001, III, 107.

52 el-Bağdâdî, *el-Fark*, 329.

53 Nefsi kelâm, hudûs belirtillerinden; arazlardan, yaratılmış olmaya delalet eden tüm niteliklerin dışındadır. O; - Ses ve harflerden oluşmaz.

- Lafız ve ibarelerin ötesindedir, ibarelerin delâlet ettiği ezeli manadır.

- Tekfir; emir, nehiy, haber ve nida gibi ayrımlar, ancak (tek olan nefsi kelama delalet eden) ibareler için söz konusudur. O, zamana ve topluma göre de farklılaşmaz. Farklılaşan, ona delalet eden lafzî kelimadır.

- Hâdis varlıklara hulul etmez. İlahî zattan ayrılmaz, bir yere intikal etmez. el-Maturîdî, Ebu Mansur Muhammed, *Tevîlâtü'l-Kur'an*, nşr. Mehmet Boynukalın ve Bekir Topaloğlu, İst. 2006, IV, 110-111; ebû'l-Muzaffer el-İsferâyîni, *et-Tebîrî fi usûlü'd-Dîn ve temyizi'l-fırakati'n-nâciyeti anî'l-fıraki'l-Helîkîm*, thk. M. Zahid el-Keversî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1408/1988, s. 154; es-Sâbûnî, Nureddin Ahmed b. Mahmud, *el-Bidâye fi usûlü'd-dîn*, nşr. Bekir Topaloğlu, DİB. Yay., Ankara 1995, s. 31; el-Bakillânî, Kâdî Ebu Bekr Muhammed b. Tayyib, *el-İnsâf fi-mâ yecübü l'tikâdühü ve-lâ yecuzü'l-cehlü bih*, nşr. M. Zahid el-Keversî, Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâs, Kahire 14132/1993, s. 26; el-Pezdevî, Ebu Yusr, *Ehl-i sünnet akâidi (Usûlü'd-Din)*, trc: Şerafeddin Gölcük, 2. bs. Kahraman yay., İst. 1988, s.91; el-Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Me'âli Abdülmelik b. Abdillâh b. Yusuf, *Kitâbü'l-irşâd -İnanç Esasları Kılavuzu-*, trc: A. Bülent Baloğlu vd., Ank. 2010, s. 117-118; el-Gazzalî, *el-Erba'in fi usûlü'd-dîn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1409/1988, s. 13; *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, nşr. Mustafa el-Kabani el-Dimeşki, el-Matbaatü'l-Edebiyye, Mısır ts., s. 58; er-Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *Kelâmâ Giriş (el-Muhassal)*, trc: Hüseyin Atay, Ank. 2002, s. 180.

anlamında Kur'an'ın yaratıldığı ama 'okunan' manasında Kur'an'ın yaratılmadığı, lafız ve zaman üstü olduğu fikrine varır ve burada durur. Böyle aşama aşama akıl yürütme süreçleri gerektiren bir konudaki muhalif fikrinden dolayı, Müslümanların tekfir edilmesi yanlış, naslar açısından temelsiz ve son derece tehlikelidir. Nitekim, Aliyyü'l-Kârî, Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığına ilişkin görüşlerin tekfir konusu olmayacağını vurgular.⁵⁴

Ayrıca iman mahlûk mu değil mi tartışması yapılmış, bu konuda da tekfire gidildiği olmuştur. Buna göre imanın mahlûk olduğunu iddia eden kimse kâfirdir. "Mutlak iman mahlûktur diyen [kâfir olur]. İman kuldan ikrar ve tasdik cihetinde mahlûk ve haktan hidayet cihetinden gayr-i mahlûktur yani mahlûk değildir."⁵⁵ Oysa iman, insanın kesbidir, ahirette karşılığını göreceği bir fiilidir. İman eden kimseye Allah hidayet etmiştir. Ancak hidayet etme, Allah'ın zatî sıfatı değil fiilî sıfatıdır.⁵⁶ Fiilî sıfatların eserleri de hâdis ve yaratılmıştır.

Yine içtihadî hükümler de zorunluluk teşkil etmez, kesin hükümler değildir. Onları inkâr edenin tekfir edilemeyeceğinde icma edilmiştir.⁵⁷

İman edilmesi gerekenlerin, kat'î delillere dayalı olması gerektiği bilgisi bizi aşağıda ele alınacak diğer bir ilkeye daha götürür:

2.4.1. Haber-i Vahide Dayalı Bilgileri Reddeden Kimse Tekfir Edilmez

Haber-i vahid sübutu kat'î olmadığı için zannî delildir. Dolayısıyla haber-i vahide dayalı bilgileri reddeden kimse tekfir edilmez.

Âhâd haber (خَبَرُ الْآحَادِ), mütevatir olmayan haberdir. Mütevatir haber, yalan üzerinde birleşmelerini aklın kabul etmediği bir topluluk tarafından aktarılan haberdir. Bu nedenle mütevatir haber kesin bilgi verir. Âhâd haber ise kesin bilgi vermez. Daha açık bir ifadeyle âhâd haberin verdiği bilgi kesinlik taşımaz. Örneğin, Taftazânî, nebi ve rasullerin sayısı konusunda "Gerekli şartları haiz olsa bile haber-i vahid, fıkıh usûlünde ancak zan ifade eder; akide alanında da zanna itibar edilmez (خَبَرُ الْوَاحِدِ عَلَى تَقْدِيرِ اشْتِمَالِهِ عَلَى جَمِيعِ الشَّرَائِطِ الْمَذْكُورَةِ فِي أَصُولِ الْفِقْهِ لَا)"

54 Aliyyü'l-Kârî, *age.*, 72, 76.

55 Kotku, *Ehl-i sünnet akâidi*, 144; Gümüşhanevi, *Ehl-i sünnet itikâdî*, s. 131.

56 Zatî bir sıfatın zıddı ile örneğin ilim sıfatının zıddı (cehl) ile Allah'ı nitelenemez. Hâlbuki fiilî sıfatın zıddı ile, örneğin "ihya" (hayat verme) nın zıddı olan "imâte" (öldürme) ile Allah nitelenebilir. İhdânın (hidayet verme anlamına gelen ihdânın zıddı olan idlâl (dalâlete düşürme) ile de Allah nitelenmektedir. Dolayısıyla ihdâ Allah'ın zatî değil fiilî sıfatıdır.

57 Aliyyü'l-Kârî, *age.*, 182. Akaid metinlerinde görülen sapmalardan biri, amelle ilgili hükümleri, mestler üzerine meshin caiz oluşu, abdestte ayakları yıkamak gerektiği gibi hükümleri inanca konu olarak değerlendirmektir. Bu yaklaşım üzerinde gidilerek de tekfir kavramının işletildiği görülmektedir. Akaid metnine giren fikhî bir hüküm veya içtihad, akaid metninde insanların iman, dalalet ve küfrünü göstermek, başka bir deyişle farklı görüşteki insanları sapkın ve cehennemlik olarak etiketleme gibi yeni bir işlev kazanmaktadır. Bu hükümleri bir insanın fıkıh kitaplarında ve fıkıh derslerinde okuduğunda hissettikleri ile bunları akaid metinlerinde ve akaid derslerinde okumasının iç dünyasına yansımaları arasında derin bir uçurum vardır. Dolayısıyla ilim öğrenmek için yola çıkan kişinin bu meseleleri akaid metinlerin değil de fıkıh metinlerinden okuması daha tercih edilir olacaktır.

سَدَاتِ الْإِعْتِقَادَاتِ بِأَبِ الْإِعْتِقَادَاتِ فِي بَابِ الْإِعْتِقَادَاتِ بِالظَّنِّ وَلَا عِبْرَةَ بِالظَّنِّ، وَلَا يُفِيدُ إِلَّا الظَّنَّ،”⁵⁸ der. Taftazânî, halku'l-Kur'an konusunda ise Hz. Peygamber'e atfedilen “*Kur'an Allah'ın kelâmıdır, yaratılmış değildir, kim yaratılmıştır, derse o Yüce Allah'ı inkâr etmiştir.*” rivayetine yer verir.⁵⁹ Bu rivayetin âhâd olması bir yana, sahih olmadığı, uydurma olduğu da tespit edilmektedir. Aliyyü'l-Kâri'ye göre bu rivayetin aslı yoktur.⁶⁰

Bazı kelimacılar, “Âhâd haberler, aklî delillere aykırı olmasa bile onlarla akaid ve inanç konularında delillendirme yapılamaz.”⁶¹ demiştir. Buna göre âhâd haberlere uymayan görüşlerinden dolayı Müslümanlar tekfir edilemez.

Ayrıca, **kat'î bir aklî delille çelişirse, âhâd haber kabul edilmez.** Başka bir ifadeyle, “Aklî delillere aykırı âhâd haberler, itikadî konularda delil olmaz.”⁶² Akla aykırı olmadığına da **âhad haberden hareketle, insanlar tekfir edilemez.**

Âhâd haberin itikadî meselelerde delil olmadığına ilişkin bir genelleme yaygındır. Ama aynı zamanda, akaid ve kelim eserlerinde âhâd haberler vardır. O zaman bu genelleme üzerinde yeniden düşünmek gerekir. Kanaatimizce, âhâd haber itikadî konularda delildir ancak zannî delildir. Bu nedenle de âhâd haberle temellenen bir meselede belli bir görüşü kabul, imanın geçerliliği için şart koşulamaz. Böyle bir görüş, kişinin mümin olup olmadığını belirleyici akide sayılamaz. Çünkü, iman - küfür sınırlarını belirlemekte başvurulacak deliller kat'î deliller olmalıdır. Bu nedenle de âhâd haberle iman-küfür sınırlarını belirlemeye çalışmak, yanlıştır. Hanefilikte, âhâd haberle farz ya da haram hükümlerinin tespit edilememesi de aslında bu noktaya ilgilidir. Farz ve haram, hem sübûtu hem de delâleti kat'î delille temellenir. Bu nedenle de onların inkârı küfürdür. Yani **âhâd haber itikatta olduğu gibi fıkhîda da zannî delildir.**

Âhâd haber, iman ile inkâr arasında ayırt edici bir noktaya yerleştirilemez. Bunun dışındaki itikadî meselelerde, doğruya daha yakın olanı tespit için yararlanılacak delillerdir. Yani bir meselede, Kur'an ve akıl ile çelişmeyen farklı görüşlerden hangisinin doğruya daha yakın olduğu, sahih hadislerle belirlenebilir. Ama ulaşılan sonuç, imanın geçerliliği için şart koşulamaz.

Nitekim, kelimada, örneğin, nefsî kelâmın işitilip işitilemeyeceği gibi konular, kesinlik arzetmeyen aklî delillere dayalı olarak tartışılır. Bu konudaki aklî deliller de zannîdir. Keza başka meselelerde de kesinlik arz etmeyen naklî delillere yer verilir. Ayrıca, ayetlerin, te'vile açık zahirleri de önemli bir grup tarafından zannî delil olarak görülür.

58 Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, y.y., 1407/1987, 89; *Şerhu'l-Makâsid*, nşr. Abdurrahmân Umeyra, Beyrut 1419/1998, V, 61-62.

59 Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid* 1407/1987), 43. Bu konuda sahabeye dayanan rivayetler de vardır. Ebü'd-Derd'dan “*Kelâmullah mahluk değildir*” sözü nakledilmiştir. Geylânî, Abdulkâdir, *el-Ğunye li-tâlibi Tarihi'l-Hakk*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1997, I, 128.

60 Aliyyü'l-Kâri, *age.*, 72, 76.

61 en-Nesefî, Ebu'l-Mu'in Meymun b. Muhammed, *Tebziratu'l-edille fi usûli'd-Din*, thk. Hüseyin Atay, TDV Yay., Ank. 1994, I, 175.

62 en-Nesefî, *age.*, I, 175.

2.4.2. Tekfirle Karşılık Verilemez

Tekfirle ilgili önemli bir soru da bir mü'min ve müslümana kâfir diyen kimse- nin kendisinin küfre düşüp düşmeyeceğidir. Âlimlerin çoğunluğuna göre, mü'min ve müslüman olduğu bilinen birine te'vilsiz ve mutlak olarak kâfir diyen küfre düşer. Çünkü müslüman kardeşini tekfir eden kimse, müslüman bir bireyin şahsında İslâm'ı küfürle isimlendirmiş, onun şahsında tezahür eden hak dini küfür ve bâtil görmüştür. Peygamber Efendimiz bir hadislerinde, “Bir kimse, [müslüman] kardeşine ‘Ey kâfir!’ derse, bu söz mutlaka ikisinden [tekfir eden veya edilenden] birine döner.”⁶³ buyurmuştur. Bir diğer hadiste de, “Bir kimse, [müslüman] kardeşini tekfir ederse, küfür [tekfir eden veya edilenden] birine döner (إذا كفر الرجل أخاه فقد بآء بها).”⁶⁴ Müslüman kardeşine kâfir diyen ya doğru söylemiştir veya yalan söylemiştir. Doğru söylemişse, hadise göre söz yerini bulmuştur. Eğer yalan söylemişse bir müslümandaki iman ve islami küfür olarak nitelediği için, küfür kendine döner ve kendisi kâfir olur. Bu hadisler bir müslümanı tekfir edenin kâfir olacağını belirtmektedir. Ancak bu hadisler âhâddır; subût-i kat’î değildir. Bu sebeple bu hadisler, mümin birini tekfir edenin tekfir edilmesinde delil olarak kullanılamaz.⁶⁵

Bir görüşe göre, yukarıdaki hükümler, taklid ve taassupla, herhangi bir içtihat ve te'vile dayanmaksızın müslümanı tekfir eden içindir. Herhangi bir kasıt olmaksızın içtihat ederek, arkadaşının Hz. Peygamberi yalanladığını söyleyerek bir müslümanı tekfir etmek küfür değil hatadır.⁶⁶ Ancak, tekfir gibi tehlikeli bir eylemden, öncelikle, onun tehlikesini daha iyi bilen ilim adamlarının kaçınmaları daha doğru olur. İlim adamlarının zannî delille tekfire başvurması, çok daha tehlikelidir. Çünkü, bu fiil, ilmî bir temele dayalı imiş gibi, bir itikadî gereklilik imiş gibi algılanır, kitaplarda yer bulur ve yaygınlaşır.

2.5. İlahî Mesajı Tekzip Etmeyen Tekfir Edilemez

Tekfirin temel kriteri, iman tanımında ortaya çıkmaktadır. “İman tasdiktir; küfür ise tekziptir.”⁶⁷ Dille ikrar, kalpte olan tasdik alâmeti olduğu gibi, dille inkâr da kalpte olan tekzipin alâmeti olabilir. **Küfür de kalpte olan tekziptir.** Yine dille ikrarı imanın varedici cüzlerinden sayan görüş açısından bakıldığında, kişi ikrâh ve imkânsızlık içinde değilse içinde iman onu mutlaka ikrara sevk eder. İşte inkâr anlamına gelen sözler ve fiiller de ya bilgisizlik neticesinde kasıtsız olarak meydana gelir, ya bir fitne yani dininden dönmesi için uygulanan zorlama ve şiddet yüzünden meydana gelir yahut o kimsenin kalbinde inkâr ve şüphe vardır. Bu üçüncüsü de onu küfre düşürür.

63 Buhârî, “Edeb”, 73; Müslim, “İmân”, 111.

64 Müslim, “İmân”, 26.

65 Kılavuz, *age.*, 191-194.

66 el-Gazzâlî, *Faysal't-tefrika*, s. 255.

67 el-Bâbertî, *age.*, 73.

Gazzalî'ye göre de küfr, "Allah'ın Rasulünü Allah'tan getirdiği şeyler konusunda tekzip etmek, yalanlamaktır. İman da getirdiklerinin tümünde Allah'ın Rasulünü tasdiketmektir..."⁶⁸

Putlara secde, mushafı kötü yerlere atma, küfr (inkâr) kelimelerini söyleme gibi bazı günahların şer'an inkâr ve yalanlama emaresi sayıldığında da ihtilaf yoktur.⁶⁹ Ancak, kanaatimizce, bu **fiillerdeki küfr unsuru, onların biçimsel yönünde değil failinin niyet ve bilincindedir.** Mümin asla Allah'tan başkasına secde etmez. Allah dışında bir varlığa secde ederken mutlaka bu şekilsel yönün dışında bir niyet vardır. Ya karşısındaki cismin ne olduğunu fark etmeden ve aslında tüm benliğiyle Allah'a yönelerek ya da bir zorlama karşısında öldürülmekten veya yararlanmaktan kurtulmayı amaçlayarak yahut tevhidin kuşkulu, önemsiz olduğunu düşünerek secde eder. Dolayısıyla küfr fiilleri veya sözleri gerçekte küfrün emareleridir; asıl küfr onları sergileyen insanın içinde, kalbindeki inkârındadır. Putlara karşı secdenin küfr olması da aslında, bu secdenin İslam inancını terk ve tevhidi yalanlamanın sonucu oluşundandır.⁷⁰

Küfre sebep olan sözlerde

- ya istihza yani dinin esaslarından birini alaya almak
- ya istihfaf yani inanılması gereken şeyleri, zarûrât-ı diniyyeyi hafife almak, küçümsemek
- yahut istihlâl yani yahut da haram helâl addetmek vardır.⁷¹ Bu üç tutumun yani dinin esaslarıyla alay etme, onları küçümseme veya haramı helal addetmenin arkaplanında da muhtemelen, tasdik ve teslimiyette kusur olmasıdır. İman şüphe ve tereddüt kabul etmez. İmanın esası olan tasdik, tam bir izan, boyun eğme, tüm benliğiyle teslimiyet ile olmalı, kişinin duygu âlemi ile bütünleşmelidir. Tasdikin bu hâli değişince istihza ve istihfafa izin verir. Başka bir ifadeyle, küfre sebep olan sözlerin altında, nübüvvetin ve ilahî mesajın yalanlanması ya da yalan olduğu kuşkusu söz konusudur.

Allah katında geçerli iman, Hz. Muhammed'in Allah'ın rasulü olduğuna ve onun Allah'tan getirdiği kesin olarak bilinenlerin hak olduğuna şüphesiz ve samimi olarak inanmaktır. Bunu yapan kişi mümin olur. Onun kafir olması da ancak, "onun bu inancını terk etmesi veya ona aykırı inançları benimsemesi gerekir. İster inanca ister davranışa ilişkin olsun zarûrât-ı dîniyye içinde yer alan bir esas inkâr eden kişi dinden çıkar ve kâfir muamelesi görür; bütün İslâm âlimleri bu hususta ittifaketmiştir."⁷²

68 Gazzalî, *Faysalü't-Tefrika*, s. 239.

69 Aliyyü'l-Kâri, *age.*, 165.

70 Gazzalî, *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, thk. İnsaf Ramazan, Dâru'l-Kuteybe, Beyrut 1423/2003, s. 178.

71 Kılavuz, *age.*, 160-161.

72 Yavuz, "Tefkir", 352.

- İslam inancını terk etme,
- ona aykırı inançlar benimseme,
- [zarurât-ı diniyye içinde yer alan hususları] inkâr etme,

- tekzip etme, aslında aynı fiil ve hâli anlatmaktadır. Bu da aslında kişiyi mümin yapan şey, ‘imanın asl’ı neyse, ‘imanın asl’ı neyse, onun son bulması, ortadan kalmasıdır.

Allah veya peygamberiyle, İslam dininin kesin bir hükmüyle veya Kur’an’ın bir ayetiyle alay etmek, onları küçümsemek de küfürdür. Tebük Seferi esnasında Müslümanların Bizanslılarla savaşmasını alay konusu haline getiren münafıkların özür beyan etmelerine rağmen kâfirliklerine hükmedilmesi “*Şâyet kendilerine sor-san, ‘Biz sadece lâfa dalmıştık ve aramızda eğleniyorduk.’ derler. De ki ‘Allah’la, onun âyetleriyle ve peygamberiyle mi eğleniyordunuz?’ Mazeret göstermeyin! Çünkü siz, iman ettikten sonra küfrünüzü açığa vurdunuz.* (وَلَيْنِ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ قُلْ أَبِإِنَّهِ إِيمَانِكُمْ وَآيَاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِئُونَ لَا تَعْتَدُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ...”⁷³ bu meseleye ilişkin bir delil kabul edilmiştir.⁷⁴

Hz. Peygamber’in Allah’tan getirdiği icma ile sabit olduğunu bildiği bir şeyi kasten inkâr (cahd) edenin kafir olduğunda, Allah ile, bir peygamber veya melek- le, Kur’an’ın bir ayeti ile, kendisine kesin delil ulaştıktan sonra dinin farzlarından biriyle alay edenin kâfir olduğunda icma vardır.⁷⁵ Burada, inkâr edilen veya alay konusu yapılan şeyin

- üzerinde icma oluşacak kadar kesinlik taşıması,
- ayrıca kişinin bunu da bilmesi hâlinde o kişinin kâfir olacağına söylendiğine dikkat edilmelidir.

2.6. Te’vile Dayalı Görüşleri Nedeniyle Ehl-İ Kible Tekfir Edilemez

Gazzalî Mu’tezile, Müşebbihe ve filozoflar dışındaki diğer fırkaların te’villerinde hataya düşmüş olsalar da tekfir edilmemeleri gerektiğini belirtmektedir.⁷⁶ Onun “*el-İktisâd fi’l-İtikâd*”daki bu ifadelerinden Mu’tezile’yi, Müşebbihe’yi ve filozofları tekfir ettiği anlaşılmaktadır.⁷⁷ Onun bu yaklaşımı da tartışılmalıdır. Çünkü, Müşebbihe, Ehl-i sünnet içinde görülen bazı âlimler için de kullanılan bir kavramdır.

73 Tevbe, 9/65-66.

74 İbn Hazm, *age.*, III, 299; Yavuz, *age.*, 353.

75 İbn Hazm, *age.*, III, 299.

76 Gazzâlî, *el-İktisâd*, 112-113.

77 Teftâzânî de “Katî delille sabit olduğu için cismanî haşri inkâr etmek küfürdür.” demektedir. Teftâzânî, *Şerhu’l-akâid*, s. 106. Ancak, haşrin cismanî olduğu görüşü, ilgili ayetlerde tasvir edilen sahneleri inkâr etmek midir? Bu soru üzerinde düşünülmesi gerekir. Ruhun o sahneleri, ellerin ve ayakların da şahitliği dâhil olmak üzere, bütün gerçekliğiyle yaşaması mümkündür.

Ehl-i hadisin tevîl karşıtlığı ve bu karşıtlık üzerinde bazı müteşabihlere yaklaşımı, bazen teşbih olarak değerlendirilebilmektedir. Ebu'l-Muîn en-Nesefî, Mukatil b. Süleyman el-Ezdi'nin teşbih ve tecsimi benimsediğini söyler.⁷⁸ eş-Şehristânî ise hadis ehli selef olarak nitelediği Malik b. Enes ve Mukatil b. Süleyman'ı olumlu anlamda birlikte zikreder. Ahmed b. Hanbel'in, Davud b. Ali el-İsfehânî'nin (Davud ez-Zahirî) onları izlediklerini; teşbihten de te'vilden de kaçındıklarını belirtir.⁷⁹

Ayet ve hadislerdeki müteşabih ibareleri te'vil eden Cehmiyye ve Mu'tezile, Allah'ın ilim, kudret, sem' ve basar gibi meânî sıfatlarını da reddetmiştir. Bu da Allah'ın sıfatlarını ta'til (işlevsizleştirme ve kaldırma) olarak değerlendirilmiştir.

Selefiyye de müteşabihleri te'vil etme ve sıfatları nefyetmenin, en sonunda Allah'ın kitap indirmek ve rasul göndermekten aşkın olduğu görüşüne yol açacağından endişe etmiştir.⁸⁰ Yani te'vilin zamanla deizme ve hatta ateizme kapı aralayacağından endişe etmiştir. Bu endişe de bazılarını te'vile tümünden karşı çıkmaya yöneltmiştir. Selefiyye'nin tevîl karşıtlığı da tekfire zemin hazırlamaktadır.

Gazzalî, "*Allah Hz. Âdem'in çamurunu kırk sabah eliyle yoğurdu.*" rivayeti bağlamında, Allah'ın eli olmayacağı söyleyenlerin, aslında naslarla sabit bir hakikati inkâr etmediklerini, naslarda bildirileni algılanır ve hayal edilir (hissî ve hayalî) varlık olarak değil akli veya şibhî varlık olarak kabul ettiklerini vurgulamaktadır.⁸¹ Böylelikle te'vili, sıfatın nefyi ve inkârı olarak niteleyen gruba cevaben, te'vilin nassda bildirilenin inkârı manasına gelmediğini söylemektedir.

Bununla birlikte, ayet ve hadislerin zahiri manalarını bırakarak onlara Batıniyenin iddia ettiği manalar vermek ilhaddır. Bâtıniyye, naslar, zahiri manaları üzere değildir, aksine onları ancak bir öğretici ile bilinebilecek batınî anlamları vardır demiş, bununla İslam şeriatını tamamen kaldırmayı hedeflemişlerdir.⁸²

a. Nasları Zahirî Manalarıyla Almak ve Teşbih

Kelam ilminin bir terimi olarak teşbih, "Allah'ı yaratılanlara benzetmek" demektir. Teşbihi benimseyenlere "müşebbihe" denir.

Ünlü Eş'arî kelamcı Abdulkahir el-Bağdadî Müşebbihe'yi iki kısma ayırır:

İlki, **Allah'ın zatını** O'nun dışındakilere benzetmiştir. Allah'ın zatını insanlara benzetenler, Şi'a'nın aşırı (gulat) fırkalarıdır. Bunlardan Sebeiyye, Allah'ın Hz. Ali'ye hulûl ettiğini ileri sürmüş ve Hz. Ali'yi ilâh olarak vasıflandırmıştır. Beyâniyye de Allah'ın nurdan ve insan suretinde olduğunu ileri sürmüştür.

78 en-Nesefî Ebu'l-Muîn, *age.*, I, 159.

79 eş-Şehristânî, *age.*, I, 118-119.

80 Bkz. Ebu Ya'lâ, Kâdî Muhammed b. Huseyn b. Muhammed ibn Ferrâ, *İbtâlû't-te'vilât li-ahbâri's-sifât*, thk. Muhammed en-Necdî, Dâru'l-İlâf, Kuveyt 1407, s. 49.

81 el-Gazzalî, *Faysalu't-tefrika*, s. 242.

82 Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 106.

İkincisi, **Allah'ın sıfatlarını**, O'nun dışındakilerin sıfatlarına benzetmiştir.⁸³

Ancak müşebbihe ile mücessime arasında ayırım yapmak, daha doğru görünmektedir. Allah'ın zatını yaratılmışların zatına benzetenler, mücessime olarak kavramlaştırılabilir.

Bu ayırım temelinde, **Allah'ı cisimleştirmekten uzak duran müşebbihe küfürle itham edilmez**. Elbette teşbih yanlıştır ama ayet ve hadisleri doğru anlayamaktan kaynaklanmaktadır. Ayetlere olduğu gibi iman etme çabasındaki bir kesimi küfr ile itham etmek doğru değildir.

Allah'ın cisim olduğunu söyleyen; "cism"i de parçalardan oluşan, boyutlu ve yer kaplayan varlık olarak tanımlayan mücessime ise tehlikeli bir noktadadır. Allah'ın şeklen Hz. Âdem'in suretinde olduğunu ileri sürenler, bu grupta yer alır. Bunlar, yolda gördükleri kimselerin Allah olmadığından emin olamazlar. Kelamcılar bu sapmayı, açık küfür olarak niteler.⁸⁴ Bu sapmanın neticesi, Allah ile yaratılmışlar arasındaki ayırımı kaldırmak ve yaratılmışları tanrılaştırılmaktır. Gazzâlî de bu konuyla ilgili olarak, "Kim Allah'ın uzuvlardan oluşan bir cisim olduğunu düşünürse, o puta tapıcıdır. Her cisim mahlûktur ve mahlûka ibadet küfürdür."⁸⁵ demektedir. Burada tecsimin küfre yol açtığı bariz bir durumu da cüveynî, çarpıcı biçimde açıklamıştır. Ona göre müşebbihenin gulatı, Allah'ın Hz. Âdem'in suretinde şekillenmiş olduğunu ileri sürmüştür. Cehaletin kendilerini bu noktaya götürdüğü kimseler, yolda gördükleri kimselerin Allah olmadığından emin olamazlar. Bu nedenle böylesi bir iddia, açık bir küfürdür.⁸⁶

Ehl-i sünnet içinde yer alan Selefiyye içinde, teşbih olarak nitelenebilecek ifadeler görülebilir. Örneğin, Kâdî Ebu Ya'la'nın oğlu Kadî Ebu'l-Huseyn, "*Ki Rabb'in seni Makam-ı Mahmud'a ulaştırırsın (عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا)*"⁸⁷ ayeti hakkında Mücahid'den "*Allah onu arş'a oturtur*" ve "... yanında arş'a oturtur." açıklamasını kaydetmiştir. Ahmed b. Hanbel de Mücahid'in 'Allah onu arş'a oturtur' sözünü geldiği gibi kabul ederiz, demiştir. Makâm-ı mahmud'un arş'a oturma olduğuna dair Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer gibi sahabilere ve Hz. Peygamber'e dayanan rivayetlere yer verilir.⁸⁸ Buna karşın, ehl-i sünnet kelamcılara göre Allah'a mekân ve cihet isnat etmek küfürdür. Cenab-ı Hakk'a mekân isnat etmek kastiyle "Allah Teâlâ gökte bu işi bilir." diyen kâfir olur.⁸⁹ Diğer bir açıklamaya göre de "Allah, gökten veya arş'tan bakıyor veya görüyor, diyen kimse kâfirdir. Eğer "muttalidir (biliyor)" derse kâfir olmaz."⁹⁰

83 el-Bağdadî, *el-Fark*, s. 225-226.

84 Cüveynî, *eş-Şâmil fî usûli'd-Din*, nşr. Ali Sami en-Neşşar vd., Münşeâtü'l-Ma'ârif, İskenderiyye 1969, s. 411-412.

85 el-Gazzalî, *İlcâmü'l-avâm an ilmi'l-Kelâm* ("el-Munkız mine'd-dalâ" içinde), Hakikat Kitabevi, İst. 1414/1994, s. 6.

86 Cüveynî, *eş-Şâmil fî Usûli'd-Din*, 411-412.

87 İsrâ, 17/79.

88 ibn Ebî Ya'la, *Kitâbü'l-i'tikâd*, thk. M. el-Humeyyis, Daru Atlasî'l-Hadrâ, Riyad 1423/2002, s. 38-40.

89 Kotku, *Ehl-i sünnet akâidi*, 145.

90 Gümüşhanevî, *Ehl-i sünnet itikâdi*, s. 122.

Burada vurgulayalım ki bir genellemeyle Müşebbiheyi küfürle itham eden, ibn Teymiyye'yi teşbihle suçlayan ama Ahmed b. Hanbel'i de sahih İslam inancının bir öncüsü olarak görenler, bu konuda daha çok önyargıyla hareket etmektedir. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi eğer Ahmed b. Hanbel'i küfür ve hatta dalâlet ile suçlamaktan kaçınacaksa, müşebbihe konusundaki önyargımızı da değiştirmemiz; bu konuya ilişkin ilkeleri daha doğru bir şekilde tespit etmemiz gerekir.

Kaderiyye ve Mu'tezile'nin tefvîd (تَفْوِيض) görüşü yani insanın kendi irade ve gücüyle fiilini kendisinin yaptığı düşüncesi de tekfire konu olmuştur.

b. Tefvîd (تَفْوِيض)

Tefvîd, Kaderiyye ve Mutezilenin tekfir edilmesine en çok neden olan görüşlerden biridir. Bu görüşe göre, Allah insana irade yeteneği ve güç vermiş, sonra da onu fiilleriyle baş başa bırakmıştır. Allah tarafından yaratılmış ve kendine verilmiş olan bu potansiyellerle insan, kendi fiillerini Allah'ın yaratmasına ihtiyaç duymadan gerçekleştirir.

ehl-i sünnete göre insanın kendi fiillerini, ayrıca Allah'ın yaratmasına ihtiyaç duymadan kendi başına gerçekleştirmesi, Allah'tan istiğna demektir ve bunu söylemek de küfürdür.⁹¹ Mu'tezile'nin insanın iradî fiillerini ortaya koyanın Allah değil, insanın kendisi olduğunu söylemesi, Mu'tezililerin Mecusiliğe benzetilmesine ve şirkle itham edilmesine neden olmuştur. Mu'tezile'nin şirkle ithamı "*Kaderiyye bu ümmetin Mecûsileridir.*"⁹² rivayetiyle delillendirilmiştir. Bilindiği üzere mecusiler, biri hayrın, diğeri de şerrin yaratıcısı olmak üzere iki yaratıcı güç kabul eder. Mu'tezile'de her insanı kendi iradî fiillerinin yararı olarak kabul etmekle aslında Allah yanında, insanların sayısınca yaratıcı kabul etmiş olmaktadır. bu durum, mecusilerin iki yaratıcı kabul eden inancından daha kötüdür. Üstelik mecusiler, Allah'tan yalnızca kötü fiilleri nefyederken mu'tezile, insanın iradî tüm fiillerini nefyetedir.⁹³ Ayrıca Mutezile'nin Allah'ın kulun masiyetlerini irade etmediğini, onları irade eden ve yapanın insan olduğunu söylemesi, ehl-i sünnet tarafından "Allah'a acizyet nispet etmek" olarak değerlendirilmiştir. "Allah'ın dilediği olmazken, dilemediğinin olabilirliği" şeklinde formüle edilmek suretiyle ilahi irade ve kudrete hale getirdiği şekilde yorumlanmıştır.⁹⁴ Ayrıca bu görüşün, "*Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.*"⁹⁵ ve "*Allah sizi ve yaptıkların yarattı.*"⁹⁶ gibi ayetleri inkâr etmek olduğu söylenmiştir. Bağdadî, bu konuda dikkat çekici bir örnektir. O, tefvîd görüşünü şirkle itham ederken cebir görüşünün küfrü gerektirmeyeceğini

91 Semerkandî, *Şerhu'l-Fikhi'l-ekber*, thk. Abdullah b. İbrahim el-Ensari, Matbaatü Meclisi Dâiretin-Nizamiyye, Haydarabad 1321, s. 10.

92 Ebu Dâvûd, "Sünnet", 17; İbn Mâce, "Sünnet", 92.

93 en-Nesefî, *Kitâbu't-temhid li kavâidi't-tevhid*, thk. Habibullah Hasen Ahmed, Daru't-Tabâati'l-Muhammediyye, Kahire 1406/1986, s. 286; Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, 56.

94 Karaağaç, *age.*, 170.

95 İnsân, 76/30.

96 Saffât, 96.

söyler. Cehm b. Safvan tabiipleri, insanın rüzgârın hareketine mecbur oluşu gibi, davranışlarında muztar (mecbur) olduğunu ve kulun kesb ve istitaatı bulunmadığını ileri sürmüştür. Bağdadî'ye göre bu görüş, kulun nitelenmesi olduğu için, küfrü gerektirmez. Ancak cennet ve cehennemin son bulacağı ve Allah'ın ilminin hadisliği görüşüyle küfre girmişlerdir.⁹⁷ Oysa insanın kesb ve istitaatının olmadığı görüşü de dolaylı olarak teklifi hükümleri ve teşri'i anlamsız hâle getirmektedir. Bu durumda nübüvvet de aslında işlevsizleşmektedir.

Burada, muhalif görüşünün, muhalifin kastetmediği bir anlam çerçevesine oturtularak değerlendirildiği görülmektedir. Nitekim, Taftazânî, İnsan fiillerindeki görüşleri nedeniyle Mu'tezileye yöneltilen tekfir oklarının ve Mecûsîlik ithamının hakikati yansıtmadığını ifade etmektedir. Taftazânî'ye göre "İnsan, fiillerinin hâlikıdır (yaratıcısıdır)" diyen için "tevhid ehli değil müşriktir" denilemez. Zira şirk; Mecûsîlerde olduğu gibi "varlığı zorunlu olma" manasında ya da putperestlerde olduğu gibi "ibadete layık olma" manasında "ulûhiyette ortak" kabul etmektir. Oysa Mu'tezile bunu kabul etmemekte ve insanın yaratıcılığını, Allah'ın yaratıcılığı gibi görmemektedir. Çünkü, Mu'tezile'ye göre insanın yaratıcılığı, Allah tarafından yaratılan sebep ve âletlere dayanmaktadır.⁹⁸

Bazıları sırrına, gayesine ve hakikatine ulaştığı düşüncesiyle Hz. Peygamber'in bildirdiği şer'i hükümlerin amelî ve şekli boyutunu terk etmişlerdir. Bu şekilde nübüvveti işlevsizleştiren batınî teviller de küfür olarak görülmüştür. Çünkü bunlarda kat'î delillere dayalı şer'i hükümleri batınî anlam adı altında inkâr vardır. Nübüvveti inkâr, reddetme ve işlevsiz görmeyi içeren her inanç küfürdür.⁹⁹ Çünkü bu yaklaşımda şeriatı tümünden işlevsiz bırakan, dini değiştiren bir tutum söz konusudur.

SONUÇ

Tekfirin kurallarını belirlemekle yetinip şahısları tekfir etmekten kaçınmak gerekir: Bir kimsenin hangi inançları benimseyip hangi inançları reddetmesi halinde kâfir olacağına dair hükümler genel olarak belirlenmeli ve belirli kişileri tekfir etmekten uzak durulmalıdır. Çünkü kişileri tekfir edebilmek için onların kalplerindeki inançları kesin bir şekilde bilip kesin bir delile sahip olmak gerekir. Oysa bunu bilebilmek Allah'a ait olup insanların gücü dâhilinde değildir. "Tekfir şartlarını belirlemekle yetinip insanları tekfir etmekten kaçınmak gerekir. Çünkü kişiyi tekfir edebilmek için onun kalbindeki inancı bilme zarureti vardır. Bu sebeple âlimler bir kâfiri müslüman kabul etme hususundaki yanılmayı bir müslümanı kâfir kabul

97 Bağdadî, *Usûlu'd-Dîn*, Beyrut 1401/1981, s. 333.

98 Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, 55-56.

99 İbn Kayyim, *Medâricü's-sâlikîn*, Beyrut 1419/1999, I, 356.

etmekteki yanılığdan daha hafif bulmuştur.”¹⁰⁰ Çünkü “Bin kafiri cezasız bırakmak, bir müminin kanını dökmekten daha kötü ve daha yanlış değildir.”¹⁰¹

Ehl-i bid'at fırkalar, birbirlerini tekfir eder, dışlar, hatta birbirleriyle savaşırlar. Oysa “ehlü's-sünne ve'l-cemaat” derken “cemaat”, pratikte, ümmet-i Muhammed'dir. “Cemaat”, zihniyet olarak da ümmet-i Muhammed'in, aidiyet bilincini; tekfirden kaçınmayı, birleştiriciliğini ve kapsayıcılığını ifade eder. “Ehlü's-Sünne ve'l-cemaa”, ilmî temelde ve ilkesel yaklaşımla tekfirden mümkün olduğunca uzak durur. Eğer bir mümin bu ilmî temeller ve ilkesel yaklaşımlar yerine çok çabuk müslümanları tekfir ediyorsa, ehl-i sünnet zihniyetini özümsememiş demektir.

Örneğin, hurafelerin dalâlet örnekleri olduğunu, hatta kimi hurafelerin gizli şirk ve küfür anlamı taşıdığını söylemekle birlikte, onlara inan kimseleri tekfirden kaçınmak gerekir. Çünkü bir kimsenin kâfir olduğunu söylemek onun ahiretteki yeri hakkında hüküm vermek; ebedî cehennemde kalacağını ileri sürmektir. Bu ise son derece sakıncalıdır.

Bu aşikâr hakikate karşın tekfir, kelim ilminde çoğu kez bir aşırılık olarak ortaya çıkmaktadır. İman esaslarından olmayan ama ard arda gelen akıl yürütmelerle ortaya çıkan bir görüşe muhalefet etmenin de tekfir olarak nitelendiği görülmektedir. Oysa, ilmî ve ilkesel yaklaşım, önyargıların ve hırsların üzerinde olmalıdır. Tekfir, muhalifi itham etmek için kullanılan bir silaha dönüşmemelidir. En güzel biçimde tartışmayı ilke edinmek, tartışmada muhatabı dinlemeyi, anlamayı ve güzel söz söylemeyi yöntem olarak benimsemek gerekir. Tekfirden çoğu kez öfke, hırs ve saldırganlık gibi etkenler bilinçli ya da bilinçsiz rol oynamaktadır.

Burada önemli bir noktaya da işaret edilmesi gerekir: Acaba Müslüman olmayan ama arayış içinde olup İslam'ı tanımak isteyen kimseler, elfaz-ı küfür kitaplarını, fırak ve fiten kitaplarını, tekfirin kullanıldığı akaid metinlerini ve kelim eserlerini okusa, bu dinin onun içindeki boşluğu dolduracağını; bu dinle huzur bulacağını düşünür mü?

100 Yavuz, “Tekfir”, 352.

101 Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, y.y., t.y., s. 176.